

ภาคผนวก

มหาจุฬาเตปิฏกํ สุตตนตปิฏเก มชฺฉิมนิกาเย มชฺฉิมปณฺณาสกปาติ
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปกาฬิตา अनुसूत्रनियं पृथ्वस्ते २५००
โพธิราชกุมารสูตรํ เล่มที่ ๑๓ ข้อ ๓๒๔-๓๔๖ หน้า ๓๐๕-๓๒๙

วคฺค]

๕. โพธิราชกุมารสูตร

[๓๒๔] เขวมุเม สุตฺ:- เอกํ สมยํ ภควา ภคฺเชตุ วิหริติ สุตฺมารคิเร
 เกสภพาวเน มิคทาเย. เตน ไซ ปน สมเยน โพธิสฺส ราชกุมารสฺส โทกนโท
 นาม ปาสาโท อจิรการิโต โหติ อนชฌาญฺโส สมเยเนว วา พราหมเณน วา
 เกนจิ วา มนุสฺสญฺเณ. อถ ไซ โพธิ ราชกุมารโว สัมมชิกขาปคฺคํ มาณโว อามนฺเตสิ
 “เอहि คุโว สัมม สัมมชิกขาปคฺค, เยเน ภควา, เตนุปสงฺกม; อุปสงฺกมิตฺวา มม
 วจเณน ภควโต ปาเท สิริสา วนฺท, อุปปาพารํ อุปปาตงฺกํ ตหฺมุจํ พถํ
 ฆาตฺวิหารํ ปุจฺจน ‘โพธิ ภูเต ราชกุมารโว ภควโต ปาเท สิริสา วนฺท, อุปปาพารํ
 อุปปาตงฺกํ ตหฺมุจํ พถํ ฆาตฺวิหารํ ปุจฺจนตฺติ, เขวญฺจ วเทหิ ‘อริวเสตฺถุ กิร
 ภูเต ภควา โพธิสฺส ราชกุมารสฺส สุวาคนายน ภคฺคํ สทฺธิํ ภิกฺขุสํเฆนา”ติ.
 “เอวํ โภ”ติ ไซ สัมมชิกขาปคฺค มาณโว โพธิสฺส ราชกุมารสฺส ปฏิสฺสุตฺวา, เยเน ภควา,
 เตนุปสงฺกม; อุปสงฺกมิตฺวา ภควตา สทฺธิํ โสโมโมท; สโมโมนํยํ กถํ สารณํ
 วิตฺติสาเรตฺวา เอกมฺหํ นิสฺสํ; เอกมฺหํ นิสฺสินโน ไซ สัมมชิกขาปคฺค มาณโว
 ภควนฺตํ เขตฺทโวจ “โพธิ โภ โคตม ราชกุมารโว โภโต โคตมสฺส ปาเท สิริสา
 วนฺท, อุปปาพารํ อุปปาตงฺกํ ตหฺมุจํ พถํ ฆาตฺวิหารํ ปุจฺจน, เขวญฺจ
 วเทหิ ‘อริวเสตฺถุ กิร ภวํ โคตโม โพธิสฺส ราชกุมารสฺส สุวาคนายน ภคฺคํ สทฺธิํ
 ภิกฺขุสํเฆนา”ติ. อริวเสตฺถิ ภควา คุณฺทึภาเวเน. อถ ไซ สัมมชิกขาปคฺค มาณโว
 ภควโต อริวสํ วิทิตฺวา อญฺญาสาธนา, เยเน โพธิ ราชกุมารโว, เตนุปสงฺกม;
 อุปสงฺกมิตฺวา โพธิ ราชกุมารํ เขตฺทโวจ “อโอรุมา ไซ มยํ โภโต วจเณน ตํ
 ภควนฺตํ โคตม, โพธิ โภ โคตม ราชกุมารโว โภโต โคตมสฺส ปาเท สิริสา

วณฺทติ, อปฺปาพารํ อปฺปาทงฺกํ ตหฺมุจํ พถํ มาสฺสวาทํ ปุจฺฉติ, เหวณฺจ วเทติ
 ‘อริวเสตฺถ กิร ภวํ โคตโม โพธิสฺส ราชกุมารสฺส สฺวาคนาย ภคฺคํ สํทฺธิ
 ภิกฺขุสฺสเมนา’ติ, อริวคฺคณฺจ ปน สมนฺเนน โคตเมนา’ติ.

[๓๒๕] อถ โข โพธิ ราชกุมารโว ตสฺสํ รัตติยา อจฺจเยน สเก นิเวสฺสเน ปณฺคิ
 ชาติถํ โภชนํ ปฏฺยทาเปตฺวา โกกนทณฺจ ปาสาทํ โอทาเตหิ ทสฺสํ สมนฺราเปตฺวา
 ยาว ปุจฺฉิมํ สํปณฺกเพวรา สณฺนิกาปคฺคํ มาณวํ อามนฺเคสฺสิ “เอห คฺวํ สมนฺ
 สณฺนิกาปคฺค, เยน ภควา, เทนฺปสฺสงฺกม; อุปสฺสงฺกมิตฺวา ภควโค กาลํ ชาโรเจหิ
 ‘กาโต ภนฺเต, นิฏฺฐิตํ ภคฺคณฺ’ติ. “เอวํ โภ”ติ โข สณฺนิกาปคฺคโต มาณโว
 โพธิสฺส ราชกุมารสฺส ปฏฺฐิสฺสคฺวา, เยน ภควา, เทนฺปสฺสงฺกม; อุปสฺสงฺกมิตฺวา ภควโค
 กาลํ ชาโรเจสฺสิ “กาโต โภ โคตม, นิฏฺฐิตํ ภคฺคณฺ”ติ. อถ โข ภควา ปุพฺพพนฺหสฺมยํ
 นิวาเสตฺวา ปคฺคจฺจวราทาย, เยน โพธิสฺส ราชกุมารสฺส นิเวสฺสนํ, เทนฺปสฺสงฺกม. เทน
 โข ปน สมนฺเนน โพธิ ราชกุมารโว พหิทฺวารโกฏฺฐเก จิโต โหติ ภควนฺคํ
 อากมฺยมาโน. อตฺถสฺมา โข โพธิ ราชกุมารโว ภควนฺคํ ทูรโตว อากจฺจนฺคํ; ทิสฺสวาน
 ปุจฺฉกฺคนคฺวา ภควนฺคํ อภิวาเทตฺวา ปุรุชฺชิตฺวา, เยน โกกนโท ปาสาโท, เทนฺปสฺสงฺกม.
 อถ โข ภควา ปุจฺฉิมํ สํปณฺกเพวรํ นิสฺสํย อฏฺฐาสิ. อถ โข โพธิ ราชกุมารโว
 ภควนฺคํ เขตทโวจ “อภिरุหฺตุ ภนฺเต ภควา ทสฺสํ, อภिरุหฺตุ สฺสโคทํ ทสฺสํ, ยํ
 มม อสฺสํ ทํมฺวคฺคํ หิตาย สฺสชายา”ติ. เอวํ วุคฺเค ภควา คฺคณฺทํ อโหสิ. ทฺติยมนฺ
 โข โพธิ ราชกุมารโว ภควนฺคํ เขตทโวจ “อภिरุหฺตุ ภนฺเต ภควา ทสฺสํ, อภिरุหฺตุ
 สฺสโคทํ ทสฺสํ, ยํ มม อสฺสํ ทํมฺวคฺคํ หิตาย สฺสชายา”ติ. เอวํ วุคฺเค
 ภควา คฺคณฺทํ อโหสิ. ตฺติยมนฺ โข โพธิ ราชกุมารโว ภควนฺคํ เขตทโวจ “อภिरุหฺตุ
 ภนฺเต ภควา ทสฺสํ, อภिरุหฺตุ สฺสโคทํ ทสฺสํ, ยํ มม อสฺสํ ทํมฺวคฺคํ หิตาย
 สฺสชายา”ติ.

[๓๒๖] อถ โข ภควา อายสฺมนฺคํ อามนฺทํ อปฺปโตเกสิ. อถ โข อายสฺมา
 อามนฺโท โพธิ ราชกุมารโว เขตทโวจ “สํหฺรคฺ ราชกุมาร ทสฺสํ, น ภควา

วศุค]

๕. โพธิราชกุมารสุดศุค

๓๐๗

เจตปฏิก^๑ อภุคมิธัสติ, ปจุณิมนํ ชนคํ ตถาคโค อปโตเกคคิ^๒ อถ ไช โพธิ
ราชกุมารโ ทุสธานิ ตํหราเปตฺวา อฺปริโกกนทปาสาทะ อาสนานิ ปณฺณวาเปติ.
อถ ไช ภควา โกกนทํ ปาสาทํ อภิรุหิตฺวา ปณฺณคฺเต อาสนเ นิสํสิ ติฏฺฐิ ภิกฺขุสงฺฆเณ.
อถ ไช โพธิ ราชกุมารโ พุทฺธปฺปมฺขํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปณฺนิเคน ชาทนีเยน โภชนนีเยน สหคฺคา
สนฺตปฺเปติ สมนฺวาเรติ. อถ ไช โพธิ ราชกุมารโ ภควนคํ ภูตฺตาวํ โอนํตปคฺคปณฺนิ
อณฺณคฺรํ นิจํ อาสนํ คเหตฺวา เอกมนคํ นิสํสิ. เอกมนคํ นิสินฺโน ไช โพธิ
ราชกุมารโ ภควนคํ เขตทโวจ “มยฺหํ ไช ภนฺเต เอวํ โหติ ‘น ไช สฺสฺเชน สฺขํ
อริคนคฺคพฺพํ, ทฺถเชน ไช สฺขํ อริคนคฺคพฺพน’”ติ.

[๓๒๗] มยฺหํมปี ไช ราชกุมาร ปุพฺพเณ สมนฺโพชา อนภิสํมพุทฺธสฺส โพธิสฺสคฺคสฺสเณ
สโค เขตทโหสิ “น ไช สฺสฺเชน สฺขํ อริคนคฺคพฺพํ, ทฺถเชน ไช สฺขํ อริคนคฺคพฺพน”ติ.
โส ไช อหํ ราชกุมาร อปเรณ สมนฺเยน ททโรว สฺมาโน สฺสฺสกาพเกโส ภทฺเรน
โยพฺพเนน สมนฺนาคโค, ปจฺเมเน วยสา อกามกานํ มาตาปิตฺตุนํ อสฺสํมฺขานํ โรทนคานํ
เกสฺมสฺสํ โอหาเรตฺวา กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา อคฺวารสฺมา อนคฺวาริยํ ปพฺพชฺช.
โส ไช อหํ เอวํ ปพฺพชฺชโค สฺมาโน กิฏฺสฺสคฺคเวสฺสํ อณฺคคฺรํ สมนฺคิธรปทํ ปรีเยสฺมาโน,
เยน ชาพาโร กาทาโม, เตนฺปสงฺกมฺมิ; อฺปสงฺกมิตฺวา ชาพารํ กาทามํ เขตทโวจ
“อิจฺฉามหํ ชาวุโส กาทาม อิมสฺมิ รมฺมณเณ พฺรหฺมจฺริยํ จริคฺน”ติ. เอวํ วุคฺเค
ราชกุมาร ชาพาโร กาทาโม มํ เขตทโวจ “วิหฺรคฺายสฺมา, คาทิโส อยํ รมฺโม,
ยคฺคต วิณฺญ ปฺริโส นจิริสฺสเณ สกํ อจฺริยํ สยํ อภินฺญา สจฺฉิกิตฺวา อฺปสฺมปฺชฺช
วิหฺเรยฺยา”ติ. โส ไช อหํ ราชกุมาร นจิริสฺสเณ จิปปเมว คํ รมฺมํ ปรียาปฺณิ.
โส ไช อหํ ราชกุมาร คาวคเกเนว โอฏฺฐปทคฺคตเคน ตปิตฺตาปนคฺคเคน
ณฺณวาทณฺจ วทามิ เณวาทณฺจ, “ชานามิ ปสฺสํ”ติ จ ปฏฺชานามิ อหฺนฺเจว
อณฺณเณ จ. คสฺสํ มยฺหํ ราชกุมาร เขตทโหสิ “น ไช ชาพาโร กาทาโม อิมํ
รมฺมํ เกวตํ สทฺธามคฺคเคน ‘สยํ อภินฺญา สจฺฉิกิตฺวา อฺปสฺมปฺชฺช วิหฺรามี’”ติ

ปเวเทติ, อทฺธา อาพาโร กาสาโม อิมํ รมํ ฆนํ ปสฺสํ วิหระตี”ติ.

อตฺตา ราชกุมาร, เยน อาพาโร กาสาโม, เคนฺอุปสงฺกมํ; อุปสงฺกมิตฺวา อาพาโร กาสาโม เอตทโวจํ “กิตฺตาวคฺคา โน อาวุโส กาสาโม อิมํ รมํ ฆนํ ฌยํ อภิญฺญา ฌจุณฺณิตฺวา อุปสงฺกมฺพชฺช ปเวเทตี”ติ. เอวํ อุตฺเต ราชกุมาร อาพาโร กาสาโม อภิญฺญายตนํ ปเวเทตี. ตสฺส มยฺหํ ราชกุมาร เอตทโหตี “น โห อาพารสฺสํ กาสามสฺสํ อตฺถิ อทฺธา, มยฺหํปตฺถิ อทฺธา. น โห อาพารสฺสํ กาสามสฺสํ อตฺถิ อวิริยํ, มยฺหํปตฺถิ อวิริยํ. น โห อาพารสฺสํ กาสามสฺสํ อตฺถิ สตี ๑ เป ๑ สฺมาธิ ๑ เป ๑ ปณฺณา, มยฺหํปตฺถิ ปณฺณา. ยนฺนุนาหํ ยํ รมํ อาพาโร กาสาโม ฌยํ อภิญฺญา ฌจุณฺณิตฺวา อุปสงฺกมฺพชฺช วิหระมตี ปเวเทติ, ตสฺส รมมสฺสํ ฌจุณฺณิตฺวา ปทฺเทยฺย”ติ. โส โห อหํ ราชกุมาร นจิรสฺสํ จิปปเมวํ ตํ รมํ ฌยํ อภิญฺญา ฌจุณฺณิตฺวา อุปสงฺกมฺพชฺช วิหระตี. อตฺตา ราชกุมาร, เยน อาพาโร กาสาโม, เคนฺอุปสงฺกมํ; อุปสงฺกมิตฺวา อาพาโร กาสาโม เอตทโวจํ “เอตฺตาวคฺคา โน อาวุโส กาสาโม อิมํ รมํ ฆนํ ฌยํ อภิญฺญา ฌจุณฺณิตฺวา อุปสงฺกมฺพชฺช ปเวเทตี”ติ. เอตฺตาวคฺคา โห อหํ อาวุโส อิมํ รมํ ฆนํ ฌยํ อภิญฺญา ฌจุณฺณิตฺวา อุปสงฺกมฺพชฺช ปเวเทตี”ติ. อหํปิ โห อาวุโส เอตฺตาวคฺคา อิมํ รมํ ฆนํ ฌยํ อภิญฺญา ฌจุณฺณิตฺวา อุปสงฺกมฺพชฺช วิหระมตี. ตาภา โน อาวุโส, สุตฺทํ โน อาวุโส, เย มยฺ ฌายสฺสุมฺหํ คาทิสํ สฺพรหมจฺจารี ปสฺสํ, อิติ ยาหํ รมํ ฌยํ อภิญฺญา ฌจุณฺณิตฺวา อุปสงฺกมฺพชฺช ปเวเทมิ, ตํ ควํ รมํ ฌยํ อภิญฺญา ฌจุณฺณิตฺวา อุปสงฺกมฺพชฺช วิหระตี. ยํ ควํ รมํ ฌยํ อภิญฺญา ฌจุณฺณิตฺวา อุปสงฺกมฺพชฺช วิหระตี, คมํหํ รมํ ฌยํ อภิญฺญา ฌจุณฺณิตฺวา อุปสงฺกมฺพชฺช ปเวเทมิ. อิติ ยาหํ รมํ ฆานามิ, ตํ ควํ รมํ ฆานาติ. ยํ ควํ รมํ ฆานาติ, คมํหํ รมํ ฆานามิ. อิติ ยาหิโส อหํ, คาทิโส ควํ. ยาหิโส ควํ, คาทิโส อหํ. เอหิทานิ อาวุโส อุกฺกาว ฌนฺคา อิมํ คณํ ปริหฺรามาติ. อิติ โห ราชกุมาร อาพาโร กาสาโม อาจฺริโย เม สฺมาโน

วคค]

๕. โพธิราชกุมารสุต

๓๐๘

อตุคโน อนุเตวาถิ มํ สมันํ อตุคโน สมนํ จเปถิ, อุพาราย จ มํ ปุชาย
 ปุชเชถิ. ศัสสํ มยฺหิ ราชกุมาร เอตทโหสิ “นํ โข ราโม อิมํ รมํ นิพพิทาย น วิรคาย น
 นิโรชาย น อุปสมาย น อภินวาย น สมนโพราย น นิพพานาย สํวคคิ, ยาวเทว
 อากินญญายคณุปคคิยา”ติ. โส โข อหํ ราชกุมาร คํ รมํ อนนฺตกริตฺวา
 ศัสมา รมมา นิพพิชช อปภกมํ.

[๓๒๘] โส โข อหํ ราชกุมาร กิํกัถตถเวถิ อนุคฺครํ สมนฺตวรบํ ปริเยสฺมาโน,
 เยน อุตฺทโก รามปฺคฺโต, เตนฺปสงฺกมํ; อุปสงฺกมิตฺวา อุตฺทกํ รามปฺคฺตํ เอตทโวจ
 “อิฉฉามหํ อากุโส ราม อิมํ รมํ รมณฺเวย พุทฺทมจฺริยํ จริตฺวา”ติ. เอวํ วุคฺเต
 ราชกุมาร อุตฺทโก รามปฺคฺโต มํ เอตทโวจ “วิหฺรตฺยสฺมา, คาทิโส อยํ รมโม,
 ยคฺค วิณฺญ ปฺริโส นจฺริสฺสเว สกํ อจฺริยํ สยํ อภินว สจฺฉนิกคฺวา อุปสมฺปชฺช
 วิหเรยฺยา”ติ. โส โข อหํ ราชกุมาร นจฺริสฺสเว ชิปปเมว คํ รมํ ปริยาปฺณํ.
 โส โข อหํ ราชกุมาร คาวคเกเนว โอฏฺฐปทคฺคเตน สปีคฉาปนคฺคเตน
 ฌานฉาทณฺจ วทามิ เถรฉาทณฺจ, “ชานามิ ปสฺสํ”ติ จ ปฏฺฐานามิ อหณฺเจว
 อณฺเวย จ. ศัสสํ มยฺหิ ราชกุมาร เอตทโหสิ “น โข ราโม อิมํ รมํ เกวถิ
 สทฺธามคฺคเตน ‘สยํ อภินว สจฺฉนิกคฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรามํ’ติ ปเวเทติ, อุตฺทา
 ราโม อิมํ รมํ ชานํ ปสฺสํ วิหาสํ”ติ. อถ ชฺวาทํ ราชกุมาร, เยน อุตฺทโก
 รามปฺคฺโต, เตนฺปสงฺกมํ; อุปสงฺกมิตฺวา อุตฺทกํ รามปฺคฺตํ เอตทโวจ “กิตฺตาวคฺคา โน
 อากุโส ราโม อิมํ รมํ สยํ อภินว สจฺฉนิกคฺวา อุปสมฺปชฺช ปเวเทถิ”ติ. เอวํ
 วุคฺเต ราชกุมาร อุตฺทโก รามปฺคฺโต เนวสณฺณานาสณฺณายคณํ ปเวเทติ. ศัสสํ มยฺหิ
 ราชกุมาร เอตทโหสิ “น โข รามสฺสเว อโหสิ สทฺธา, มยฺหิปคฺคิ สทฺธา. น โข
 รามสฺสเว อโหสิ วีริยํ ๑ เป ๑ สติ ๑ เป ๑ สมาริ ๑ เป ๑ ปณฺญา, มยฺหิปคฺคิ
 ปณฺญา. ยนฺนุนาหํ ยํ รมํ ราโม สยํ อภินว สจฺฉนิกคฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรามํ”ติ

ปเวเทสสิ, ศัสส ชมมสัสส สัจฉิกิริยาเย ปทเพยฺยนุ”ติ. โส โช อหํ ราชกุมาร
นจิรุตฺเตว ชีปฺปเมว คํ ชมมํ สยํ อภินฺนเวา สัจฉิกิตฺวา อุปสํปชฺช วิหาสี.

อถ ขวาทิ ราชกุมาร, เยน อุตฺทโก รามปฺคุโต, เตนฺนปัสฺสทมิ; อุปสํกมิทฺวา
อุตฺทกํ รามปฺคุตํ เอกทโวจํ “เอตฺตาวตฺตา โน อาวุโส ราโม อิมํ ชมมํ สยํ
อภินฺนเวา สัจฉิกิตฺวา อุปสํปชฺช ปเวเทสสิ”ติ. เอกทฺวาทฺตา โช อาวุโส ราโม อิมํ
ชมมํ สยํ อภินฺนเวา สัจฉิกิตฺวา อุปสํปชฺช ปเวเทสสิ. อหํปิ โช อาวุโส เอกทฺวาทฺตา
อิมํ ชมมํ สยํ อภินฺนเวา สัจฉิกิตฺวา อุปสํปชฺช วิหรามฺมีติ. ตาภา โน อาวุโส,
สฺสทฺทํ โน อาวุโส, เย มยํ อายสฺสทฺทํ คาทิสํ สฺพรหมจฺจารี ปสฺสํ. อิติ ยํ
ชมมํ ราโม สยํ อภินฺนเวา สัจฉิกิตฺวา อุปสํปชฺช ปเวเทสสิ, คํ ทฺวํ ชมมํ สยํ
อภินฺนเวา สัจฉิกิตฺวา อุปสํปชฺช วิหรัสสิ. ยํ ทฺวํ ชมมํ สยํ อภินฺนเวา สัจฉิกิตฺวา
อุปสํปชฺช วิหรัสสิ, คํ ชมมํ ราโม สยํ อภินฺนเวา สัจฉิกิตฺวา อุปสํปชฺช ปเวเทสสิ.
อิติ ยํ ชมมํ ราโม อภินฺนเวาสิ, คํ ทฺวํ ชมมํ ชานาสิ. ยํ ทฺวํ ชมมํ ชานาสิ,
คํ ชมมํ ราโม อภินฺนเวาสิ. อิติ ยาทิสํ ราโม อโหสิ, คาทิสํ ทฺวํ. ยาทิสํ
ทฺวํ, คาทิสํ ราโม อโหสิ. เอหิทานิ อาวุโส ทฺวํ อิมํ คณํ ปริหฺรติ. อิติ โช
ราชกุมาร อุตฺทโก รามปฺคุโต สฺพรหมจฺจารี เม สฺมาโน ชาจฺริยฺญจฺาเน มํ จเปสสิ,
อุพาราย จ มํ ปุชฺชาย ปุชฺเชสสิ. ศัสส มยฺหิ ราชกุมาร เอกทโหสิ “นายนํ ชมฺโม
นิพฺพิทาย น วิราคาย น นิโรธาย น อุปสํมาย น อภินฺนเวาย น สมนุโพธาย
น นิพฺพานาย สํวคฺคติ, ยาวเทว เนวสฺสยฺยานาสฺสยฺยานายคฺคณฺนปฺปคฺคิยา”ติ. โส โช
อหํ ราชกุมาร คํ ชมมํ อนตฺตฺกิริทฺวา ศสฺสมา ชมฺมา นิพฺพิชฺช อปฺกทฺมิ.

[๓๒๘] โส โช อหํ ราชกุมาร กิํกฺุสฺสคเวสฺสํ อนฺนคฺคฺรํ สฺนทฺติวรปํ ปริเยสฺมาโน
มคเชตฺถํ อนฺนปฺพุเพน จาริกํ จรมาโน, เยน อฺรฺรเวตา เสนานิกโม, คทวสฺรี. คคฺคทฺทตฺถํ
รณณียํ ภูมิกาคํ ปาสาทิกญฺจ วณฺสณฺทํ, นทฺติญฺจ สฺนทฺทินฺทํ เสตกํ สฺปคฺคิถํ

วศุค]

๕. โพธิราชกุมารตฤค

๓๓๑

รมณีย, สมนุตา จ โคจรคาม. ตลัส มยหิ ราชกุมาร เขตทโหสิ “รมณีย โวค โภ
ภูมิภาโค, ปาสาทิโก จ วณสนโห, นทึ จ สหุติ เตตภา สุปติคตา รมณียา,
สมนุตา จ โคจรคาม, ‘อถ วติท กุตปุตตลัส ปธานคฤกสส ปธานายา’ติ.
โส ไซ อหิ ราชกุมาร ตตเถว นิสสิท “อถมิท ปธานายา”ติ. อปัสส ม ราชกุมาร
คิสส อปมา ปฏิภัส อนจณรียา ปุพเพ อสสคปพพา:

เสยยาปปี ราชกุมาร อถถ กฏจ สเสนหิ อุกเก นิภสิคต. อถ ปุริโส
อากจณย อุตตวณนิ อาทาย “อคคิ อภินิพพคเตสสามี เตไซ ปาตุกริสสามี”ติ.
ค กิ มณณล ราชกุมาร? อป นุ สอ ปุริโส อม อถถ กฏจ สเสนหิ อุกเก
นิภสิคต อุตตวณนิ อาทาย อภิมคณโต อคคิ อภินิพพคเตยย เตไซ ปาตุกรียาติ?
โน หิต ภาเค. ค กิสส เหตุ? อุกเก ภาเค อถถ กฏจ สเสนหิ, คณจ ปน
อุกเก นิภสิคต, ยาวเทว จ ปน สอ ปุริโส กิสมถสส วิฆาตสส ภาคิ อสสาคิ.
เอวเมว ไซ ราชกุมาร เข หิ เกจิ สมนนา วา พราหมณา วา กายน เจว คิตฺเตน จ
กานเทหิ อวูปกฏจา วิหรนติ. โย จ เนส กามส กามจณนโท กามเสนโท กามมจจา
กามปิปสา กามปริพาโห, สอ จ อชณคต น สุปหิโน โหติ น สุปฏิปสสทโร.
โอปกฏมิกา เจปปี เต โภนโต สมนพราหมณา ทุกขา ติพพา ชรา กฏกา เวทนา
เวทยนติ, อภพพาอ เต ภาณาย ทสสนาย อนคตวราย สมนโพชาย. โน เจปปี เต
โภนโต สมนพราหมณา โอปกฏมิกา ทุกขา ติพพา กฏกา ชรา เวทนา เวทยนติ,
อภพพาอ เต ภาณาย ทสสนาย อนคตวราย สมนโพชาย. อย ไซ ม ราชกุมาร
ปจมา อปมา ปฏิภัส อนจณรียา ปุพเพ อสสคปพพา.

[๓๓๐] อปราปปี ไซ ม ราชกุมาร ทุคิยา อปมา ปฏิภัส อนจณรียา ปุพเพ
อสสคปพพา:

เสยยาปปี ราชกุมาร อถถ กฏจ สเสนหิ อารกา อุกกา ถเต นิภสิคต. อถ
ปุริโส อากจณย อุตตวณนิ อาทาย “อคคิ อภินิพพคเตสสามี เตไซ ปาตุ-

กิริยาสัม”ติ. ตํ ก็ มณฺเฑสิ ราชกุมาร? อปี นุ โส ปุริโส อมฺ อดฺธํ กฏฺจํ สฺเสณหํ
 อารกา อุกกา ถเต นิภฺชิตฺตํ อุตฺตรารณํ อาทาย อภิมตฺถนฺโต อคฺคิ อภินิพฺพุตฺเตยฺย
 เตโฆ ปาตุกฺกเรยฺยาติ? โน เหนฺตํ ฆนฺเต. ตํ กิธฺสํ เหตุ? อทฺธวฺหิ ฆนฺเต ออดฺธํ กฏฺจํ
 สฺเสณหํ กิณฺจาบี อารกา อุกกา ถเต นิภฺชิตฺตํ, ยาวเทว จ ปน โส ปุริโส
 กิธฺมถฺสฺส วิฆาตฺสฺส ภาคิ อธฺสฺสาติ. เหวเมว โส ราชกุมาร เย หิ เกจิ สฺมณฺหา
 วา พฺราหฺมณา วา กาเยน เจว จิตฺเตน จ กาเมหิ วูปกฏฺจา วิหรนฺติ. โย จ เนธํ กาเมสฺสุ
 กามจฺจนฺโต กามเสณฺโห กามมฺจุฉา กามบีปาสา กามปริพาโห, โส จ อชฺชตฺตํ
 น สฺสพฺหิโน โหติ น สฺสปฏิปฺปสฺสทฺโฆ. โยปฏกฺกมิกา เจบี เต โภณฺโต สฺมณ-
 พฺราหฺมณา ทุกฺขา ติพฺพา กฏฺกา ชฺรา เวทนา เวทยนฺติ, อภพฺพาว เต ฌาณาย
 ทสฺสํนาย อนฺตฺตราย สฺมฺโพชาย. โน เจบี เต โภณฺโต สฺมณพฺราหฺมณา โยปฏกฺกมิกา
 ทุกฺขา ติพฺพา กฏฺกา ชฺรา เวทนา เวทยนฺติ, อภพฺพาว เต ฌาณาย ทสฺสํนาย
 อนฺตฺตราย สฺมฺโพชาย; อยํ โส มํ ราชกุมาร ทฺติยา อุมมา ปฏิภาติ อนฺจฺฉริยา
 ปฺพุเพ อธฺสฺตปฺพุพา.

[๓๓๑] ขปฺราบี โส มํ ราชกุมาร ทฺติยา อุมมา ปฏิภาติ อนฺจฺฉริยา ปฺพุเพ
 อธฺสฺตปฺพุพา:

เสยฺยถาบี ราชกุมาร สฺกฺขํ กฏฺจํ โกพาบิ อารกา อุกกา ถเต นิภฺชิตฺตํ. อถ
 ปุริโส อาคฺคฺเจยฺย อุตฺตรารณํ อาทาย “อคฺคิ อภินิพฺพุตฺเตสฺสํมิ เตโฆ ปาตุ-
 กิริยาสัม”ติ. ตํ ก็ มณฺเฑสิ ราชกุมาร? อปี นุ โส ปุริโส อมฺ สฺกฺขํ กฏฺจํ โกพาบิ
 อารกา อุกกา ถเต นิภฺชิตฺตํ อุตฺตรารณํ อาทาย อภิมตฺถนฺโต อคฺคิ อภินิพฺพุตฺเตยฺย
 เตโฆ ปาตุกฺกเรยฺยาติ? เหว ฆนฺเต. ตํ กิธฺสํ เหตุ? อทฺธวฺหิ ฆนฺเต สฺกฺขํ กฏฺจํ
 โกพาบิ, ตณฺจ ปน อารกา อุกกา ถเต นิภฺชิตฺตฺตฺติ. เหวเมว โส ราชกุมาร เย
 หิ เกจิ สฺมณฺหา วา พฺราหฺมณา วา กาเยน เจว จิตฺเตน จ กาเมหิ วูปกฏฺจา วิหรนฺติ.
 โย จ เนธํ กาเมสฺสุ กามจฺจนฺโต กามเสณฺโห กามมฺจุฉา กามบีปาสา กามปริพาโห,
 โส จ อชฺชตฺตํ สฺสพฺหิโน โหติ สฺสปฏิปฺปสฺสทฺโฆ. โยปฏกฺกมิกา เจบี เต โภณฺโต

มุขโต จ นาสโต จ อตฺถาสํปตฺถาสํเสถ อปรุทฺเธตฺถ กณฺณโตเคหิ วาตานํ นิภูมมนฺตานํ
อริมคฺโค ตมฺโท โหติ. อารทฺธํ โข ปน เม ราชกุมาร วิริยํ โหติ อตฺถตฺถินํ,
อุปฺปจฺจิตา สติ อปฺปมมุขฺสา, ตารทฺโธ จ ปน เม กาโย โหติ อปฺปปฏิปตฺตทฺโธ
เตเนว ทฺวักขปฺปชาเนน ปชานาภิกฺขุณฺณตฺส ตโต.

ตตฺถ มยฺหิ ราชกุมาร เอตทฺโหติ “ยมนฺนาหํ อปฺปานกํเยว ฉานํ ฉาเยยฺย”ติ,
โต โข อหํ ราชกุมาร มุขโต จ นาสโต จ กณฺณโต จ อตฺถาสํปตฺถาสํ
อปรุทฺธํ. ตตฺถ มยฺหิ ราชกุมาร มุขโต จ นาสโต จ กณฺณโต จ อตฺถาสํ-
ปตฺถาสํเสถ อปรุทฺเธตฺถ อริมคฺคา วาตา มุทฺธานํ โอนฺหนฺติ. เดียฺยถาปี ราชกุมาร
พทฺวา ปุริโส ติเณฺหฺน ติขเรณ มุทฺธานํ อภิมคฺเคยฺย. เอวเมว โข เม ราชกุมาร
มุขโต จ นาสโต จ กณฺณโต จ อตฺถาสํปตฺถาสํเสถ อปรุทฺเธตฺถ อริมคฺคา
วาตา มุทฺธานํ โอนฺหนฺติ. อารทฺธํ โข ปน เม ราชกุมาร วิริยํ โหติ อตฺถตฺถินํ;
อุปฺปจฺจิตา สติ อปฺปมมุขฺสา, ตารทฺโธ จ ปน เม กาโย โหติ อปฺปปฏิปตฺตทฺโธ
เตเนว ทฺวักขปฺปชาเนน ปชานาภิกฺขุณฺณตฺส ตโต.

ตตฺถ มยฺหิ ราชกุมาร เอตทฺโหติ “ยมนฺนาหํ อปฺปานกํเยว ฉานํ ฉาเยยฺย”ติ,
โต โข อหํ ราชกุมาร มุขโต จ นาสโต จ กณฺณโต จ อตฺถาสํปตฺถาสํ
อปรุทฺธํ. ตตฺถ มยฺหิ ราชกุมาร มุขโต จ นาสโต จ กณฺณโต จ อตฺถาสํ-
ปตฺถาสํเสถ อปรุทฺเธตฺถ อริมคฺคา ตีเส ตีเสวทฺหา โอนฺหนฺติ. เดียฺยถาปี ราชกุมาร
พทฺวา ปุริโส ทเพฺหฺน วรคฺคกฺขณฺเณ ตีเส ตีเสวฏฺฐจฺฉินํ ทเทยฺย. เอวเมว โข เม
ราชกุมาร มุขโต จ นาสโต จ กณฺณโต จ อตฺถาสํปตฺถาสํเสถ อปรุทฺเธตฺถ
อริมคฺคา ตีเส ตีเสวทฺหา โอนฺหนฺติ. อารทฺธํ โข ปน เม ราชกุมาร วิริยํ โหติ
อตฺถตฺถินํ, อุปฺปจฺจิตา สติ อปฺปมมุขฺสา, ตารทฺโธ จ ปน เม กาโย โหติ อปฺป-
ปฏิปตฺตทฺโธ เตเนว ทฺวักขปฺปชาเนน ปชานาภิกฺขุณฺณตฺส ตโต.

๑ น. มุทฺขนิ อุหนฺหนฺติ, ตี. อุหนฺติ

๒ น. มุทฺขนิ, ตี. มุทฺธานํ อภิมคฺเคยฺย

๓ น. วรคฺคกฺขณฺเณ, ตี. วรคฺคกพฺพณฺเณ

๔ น. ม. ตีเสวจฺ

วคฺค]

๕. โพธิราชกุมารสูตร

๓๑๕

คตฺถ มยฺหิ ราชกุมาร เอตทโหติ “ยณฺณนาหิ อปฺปานกัเยว ฉานํ ฉาเยยฺยน”ติ,
 ใส โห อหิ ราชกุมาร มุขโต จ นาสโต จ กณฺณโต จ อตฺถาสตปฺปสฺสาเส
 อปรุทฺธิ. คตฺถ มยฺหิ ราชกุมาร มุขโต จ นาสโต จ กณฺณโต จ อตฺถาส-
 ตปฺปสฺสาเสสุ อปรุทฺเธสุ อหิมคฺคา วาตา กุจฺฉิ ปริกฺขตฺตฺติ. เสยฺยถาปิ ราชกุมาร
 ทกฺโข โคฆาตโก วา โคฆาตกฺขเทวาสิ วา ติณฺเณน โควิกฺขตฺตฺเนน กุจฺฉิ ปริกฺขตฺเตยฺย;
 เอมฺว โห ราชกุมาร มุขโต จ นาสโต จ กณฺณโต จ อตฺถาสตปฺปสฺสาเสสุ
 อปรุทฺเธสุ อหิมคฺคา วาตา กุจฺฉิ ปริกฺขตฺตฺติ. อารทฺธํ โห ปน เม ราชกุมาร
 อวิริยํ โหติ อตฺถตฺถนํ, อปฺปญฺจิตฺตา สติ อปฺปมมฺมุจฺจา, สํารทฺโข จ ปน เม กาโย
 โหติ อปฺปฏฺธิปฺปสฺสทฺโข เตนฺว ทฺถขปฺปชาเนน ปชานาภิกฺขุณฺณสฺส สโต.

คตฺถ มยฺหิ ราชกุมาร เอตทโหติ “ยณฺณนาหิ อปฺปานกัเยว ฉานํ ฉาเยยฺยน”ติ.
 ใส โห อหิ ราชกุมาร มุขโต จ นาสโต จ กณฺณโต จ อตฺถาสตปฺปสฺสาเส
 อปรุทฺธิ. คตฺถ มยฺหิ ราชกุมาร มุขโต จ นาสโต จ กณฺณโต จ อตฺถาส-
 ตปฺปสฺสาเสสุ อปรุทฺเธสุ อหิมคฺโค กายสฺมิมิ ทาโห โหติ. เสยฺยถาปิ ราชกุมาร เทว
 พทฺทนฺโต ปุริสา ทฺถพฺพตฺตํ ปุริสํ นานาพาหาสุ คเหตฺวา อํการกาสุยา สํนฺดาเปยฺยํ
 สํปฺริตาเปยฺยํ; เอมฺว โห เม ราชกุมาร มุขโต จ นาสโต จ กณฺณโต
 จ อตฺถาสตปฺปสฺสาเสสุ อปรุทฺเธสุ อหิมคฺโค กายสฺมิมิ ทาโห โหติ. อารทฺธํ โห ปน
 เม ราชกุมาร อวิริยํ โหติ อตฺถตฺถนํ, อปฺปญฺจิตฺตา สติ อปฺปมมฺมุจฺจา, สํารทฺโข จ
 ปน เม กาโย โหติ อปฺปฏฺธิปฺปสฺสทฺโข เตนฺว ทฺถขปฺปชาเนน ปชานาภิกฺขุณฺณสฺส สโต.

อนิธํ มํ ราชกุมาร เทวตา ทิสฺวา เอวมาหํสุ “กาดกโค สมนฺโน โคตโม”ติ.
 เอกจฺจา เทวตา เอวมาหํสุ “น กาดกโค สมนฺโน โคตโม, อปฺปิ กาดํ กริธํ”ติ.
 เอกจฺจา เทวตา เอวมาหํสุ “น กาดกโค สมนฺโน โคตโม, นปิ กาดํ กริธํ,
 อรหํ สมนฺโน โคตโม, วิหาริเรวฺว ใส อรหโต เอวรูป โหติ”ติ.

[๓๓๔] คตฺถ มยฺหิ ราชกุมาร เอตทโหติ “ยณฺณนาหิ สํพฺพโส อหารูปจุณฺเหตฺยา
 ปฏฺธิปฺปชเยยฺยน”ติ. อถ โห มํ ราชกุมาร เทวตา อปฺปสํกมิทฺวา เอตทโวจํ “มา

โธ คุว มารีธ สัพพโส อหารุปะนุทธาย ปฏิปฐริ. สเจ โธ คุว มารีธ สัพพโส
 อหารุปะนุทธาย ปฏิปฐริสฺสตี, คตฺถ เต มยฺ ทิพฺพ โธ โธมกุเปหิ อชฺโณหริสฺสตามิ,
 ตาย คุว ยาเปสฺสตี^๑ติ. คตฺถ มยฺ ราชกุมาร เขตทโหติ “อหํ เจว โธ ปน
 สัพพโส อชฺทกฺ^๒” ปฐริณญฺ, อิมํ จ โธ เม เทวตา ทิพฺพ โธ โธมกุเปหิ
 อชฺโณหริญฺ; ตาย จาหํ ยาเปญฺ, คํ มมสฺส มุสา^๓ติ. โธ โธ อหํ ราชกุมาร
 ตา เทวตา ปจฺจัจฺฉามิ หตฺถนิ วทามิ.

คตฺถ มยฺ ราชกุมาร เขตทโหติ “ยณฺณนาหํ โลกํ โลกํ อหารํ อหารญฺ
 ปสฺสํ ปสฺสํ, ยทิ วา มุคฺคญฺ ยทิ วา กุตฺตญฺ ยทิ วา กพายญฺ ยทิ วา
 หเรณฺญญฺ. โธ โธ อหํ ราชกุมาร โลกํ โลกํ อหารํ อหารสฺสํ ปสฺสํ ปสฺสํ,
 ยทิ วา มุคฺคญฺ ยทิ วา กุตฺตญฺ ยทิ วา กพายญฺ ยทิ วา หเรณฺญญฺ.
 คตฺถ มยฺ ราชกุมาร โลกํ โลกํ อหารํ อหารยโค ปสฺสํ ปสฺสํ, ยทิ วา
 มุคฺคญฺ ยทิ วา กุตฺตญฺ ยทิ วา กพายญฺ ยทิ วา หเรณฺญญฺ, อริมคฺคกฺกิมานํ
 ปคฺโค กาโย โหติ. เสยฺยถาปิ นาม อาสํคิกปพฺพานิ วา กภาพพฺพานิ วา; เหวเมวสฺส
 เม อญฺจปจฺจคานิ ภวนฺติ ตาเยวปฺปหารตาย. เสยฺยถาปิ นาม โอญฺจปทํ; เหวเมวสฺส
 เม อานิสํทํ โหติ ตาเยวปฺปหารตาย. เสยฺยถาปิ นาม วญฺญนาฬํ; เหวเมวสฺส
 เม ปญฺจสิกฺกณฺโก ชุณฺณคาวนโค โหติ ตาเยวปฺปหารตาย. เสยฺยถาปิ นาม
 ชรตํถายํ โคปานสฺสโย โอตุคฺคกฺกิตฺตคา ภวนฺติ; เหวเมวสฺส เม ผาสฺสพิโย
 โอตุคฺคกฺกิตฺตคา ภวนฺติ ตาเยวปฺปหารตาย. เสยฺยถาปิ นาม คมฺภีเร อทฺธาน
 อทฺทการกา คมฺภีรคคา โอตุชายิกา ทิสฺสณฺติ; เหวเมวสฺส เม อฏฺฐิฏฺฐเปสฺส อฏฺฐิการกา
 คมฺภีรคคา โอตุชายิกา ทิสฺสณฺติ ตาเยวปฺปหารตาย. เสยฺยถาปิ นาม คิตฺติกาตพ
 อามกฺกณฺนิโน วาตาคเปณ สํมุสฺสิตํ โหติ สํมุสฺสิตา; เหวเมวสฺส เม สํมุสฺสิตํ สํมุสฺสิตา
 โหติ สํมุสฺสิตา ตาเยวปฺปหารตาย. โธ โธ อหํ ราชกุมาร “อทฺทจฺฉว
 ปริมสฺสิตํ”ติ ปญฺจสิกฺกณฺกเยว ปริคฺคณฺหามิ, “ปญฺจสิกฺกณฺกํ ปริมสฺสิตํ”ติ

๑. น. อชฺโณหาเรสฺสตาม

๒. น. ม. อชฺชริคํ

๓. น. ม. อชฺโณหาเรญฺ

๔. ก. ชชฺชรตํถาย

๕. น. สํมุสฺสิต

วคค]

๕. โพธิราชกุมารสูตร

๓๓๗

อุทฺทจฺฉิเยว ปวิคฺคณฺหามิ. ยาวสฺส เม ราชกุมาร อุทฺทจฺฉิเยว ปิฏฺฐิจฺฉินฺนํ อถฺถินา
 โหติ ตาเยวปฺปาหารคาย. โส โส อหํ ราชกุมาร “วจฺจํ วา มุคฺคํ วา กริธฺธํ”ติ
 คคฺคเณว อวฺกขฺโง ปปคามิ ตาเยวปฺปาหารคาย. โส โส อหํ ราชกุมาร อิมเมว
 กายํ อถฺถินาเสนฺโต ปาณินา คคฺคตานิ อหฺมชฺชามิ. คคฺคสฺส มยฺหํ ราชกุมาร ปาณินา
 คคฺคตานิ อหฺมชฺชโต ปุคฺคิมุถานิ โถมานิ กายสฺมา ปปคฺคนฺติ ตาเยวปฺปาหารคาย. อปฺปสฺส
 มํ ราชกุมาร มนุสฺสํ ทิสฺวา เอวมาหฺสฺ “กาโผ สมนฺโน โคคฺโค”ติ. เอกจฺเจ
 มนุสฺสํ เอวมาหฺสฺ “น กาโผ สมนฺโน โคคฺโค, สามี สมนฺโน โคคฺโค”ติ.
 เอกจฺเจ มนุสฺสํ เอวมาหฺสฺ “น กาโผ สมนฺโน โคคฺโค นปฺปี สามี, มจฺจุจฺฉนฺนิ
 สมนฺโน โคคฺโค”ติ. ยาวสฺส เม ราชกุมาร คาว ปริสฺสฺสฺส ฌวณฺณเณ ปริโยทาโต
 อุปฺปโต โหติ ตาเยวปฺปาหารคาย

[๓๓๕] คคฺคสฺส มยฺหํ ราชกุมาร เอตทโหติ “เย โส เกจิ อคฺคตมทฺธานํ สมนฺนา
 วา พฺราหฺมณา วา โอปกฺกมิกา ทฺถุชา ติพฺพา ชฺรา กญฺญา เวทนา เวทียฺสฺ, เอตาวปรมํ
 นยฺโต ภยฺโย. เยปฺปี หิ เกจิ อนาคตมทฺธานํ สมนฺนา วา พฺราหฺมณา วา โอปกฺกมิกา
 ทฺถุชา ติพฺพา ชฺรา กญฺญา เวทนา เวทียฺสฺนฺติ, เอตาวปรมํ นยฺโต ภยฺโย. เยปฺปี หิ
 เกจิ เอตฺรหิ สมนฺนา วา พฺราหฺมณา วา โอปกฺกมิกา ทฺถุชา ติพฺพา ชฺรา กญฺญา
 เวทนา เวทียนฺติ, เอตาวปรมํ นยฺโต ภยฺโย. น โส ปนํ อิมาย กญฺกาย
 ทฺถุกรวากาย อธิคฺคณามิ อุตฺตรํ มนุสฺสํธมฺมา อตมวียณฺณทสฺสณฺนิเสตฺ. สฺยิยา นุ
 โส อญฺเณ มคฺโค โพรชา”ติ? คคฺคสฺส มยฺหํ ราชกุมาร เอตทโหติ “อภิชานามิ โส
 ปนํ ปิตุ สกฺกสฺส กมฺมมฺเต ตํตาย ชมฺพณายาย นิสฺสินฺโน วิวิจฺเจว กาเมหิ วิวิจฺจ
 อกฺกฺสเจหิ ชมฺเมหิ สฺวิคฺคกํ สฺวิจฺจํ วิเวกํ ปิตฺธิสฺสํ ปจฺมํ ฌานํ อุปสฺมปชฺช
 วิหริตา. สฺยิยา นุ โส เอโสแมคฺโค โพรชา”ติ? คคฺคสฺส มยฺหํ ราชกุมาร สฺตคานุสฺสํ
 วิณฺณณํ อโหติ “เอเสว มคฺโค โพรชา”ติ. คคฺคสฺส มยฺหํ ราชกุมาร เอตทโหติ
 “กิณฺนุ โส อหํ คคฺคสฺส สฺสฺสฺส ภายามิ, ยนฺตํ สฺสํ อญฺเณเตวฺว กาเมหิ อญฺเณตฺร
 อกฺกฺสเจหิ ชมฺเมหิ”ติ? คคฺคสฺส มยฺหํ ราชกุมาร เอตทโหติ “น โส อหํ คคฺคสฺส สฺสฺสฺส
 ภายามิ, ยนฺตํ สฺสํ อญฺเณเตวฺว กาเมหิ อญฺเณตฺร อกฺกฺสเจหิ ชมฺเมหิ”ติ.

คตัส มยหิ ราชกุมาร เอคทโหสิ “น โห คัม สุกัม สุกัม อริคนคัม เอว
อริมคตกสิมานิ ปตตกาเยน. ยนุณนาหิ โอพาริกิ อาหาริ อาหาระเยยิ โอทณ-
กุมมาสน”ติ. โส โห อหิ ราชกุมาร โอพาริกิ อาหาริ อาหาระสิ โอทณกุมมาสน.
เคน โห ปน น” ราชกุมาร สมนเณ ปณจวคฺคิยา ภิกขุ ปจฺจุปฺปจฺจิตา โหณติ
“ยโห สมนเณ โคตโม ชมม อริคมิสฺสติ, คัม โน อาโรเจตฺต”ติ. ยโค โห
อหิ ราชกุมาร โอพาริกิ อาหาริ อาหาระสิ โอทณกุมมาสน, อถ เม เค ปณจวคฺคิยา
ภิกขุ นิพฺพิชฺช ปกฺกมัสสุ “พาหุติโก” สมนเณ โคตโม ปธานวิพฺสนโค อาวคฺโค
พาหุตฺถายา”ติ.

[๓๓๖] โส โห อหิ ราชกุมาร โอพาริกิ อาหาริ อาหาระตฺวา พถํ คเหตฺวา
วิวิจฺเจว กามะเท ๑ เป ๑ ปจฺมํ ฉานํ อุปสมฺปชฺช วิหาสิ. วิตถกฺกวจารานํ อุปลมา
ทฺธิยํ ฉานํ ๑ เป ๑ คตฺธิยํ ฉานํ ๑ เป ๑ จตฺตํ ฉานํ อุปสมฺปชฺช วิหาสิ. โส เอว
สมาหิตะ จิตฺเต ปริสฺสุตฺเต ปรีโยทาเต อนนฺคเณ วิคฺคฺกูปกฺกิตฺเต มุทฺตฺตเณ กมฺมณิเย
จิตฺเต อาเนชฺชปฺปคฺเต ปุพฺเพนิวาสานุสฺสติวาทนํ จิตฺตํ อภินินฺนาเมสิ. โส อเนกวิหิตํ
ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรัสมิ. เสยฺยถึ? เอกมฺปิ ชาติํ เทวํปิ ชาติโย ๑ เป ๑ อิติ
สํการํ สยฺยเทสิ อเนกวิหิตํ ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรัสมิ. อยํ โห เม ราชกุมาร
รตฺติยา ปจฺเม ยามะ ปจฺมา วิชฺชา อริคฺคา, อวิชฺชา วิหิตา, วิชฺชา อุปฺปนฺนา,
คโม วิหิตอ, อาโตโก อุปฺปนฺโน, ยถา คัม อุปฺปมคฺคตฺส อาคามีโน ปหิตคฺคตฺส วิหโรโต.

โส เอว สมาหิตะ จิตฺเต ปริสฺสุตฺเต ปรีโยทาเต อนนฺคเณ วิคฺคฺกูปกฺกิตฺเต
มุทฺตฺตเณ กมฺมณิเย จิตฺเต อาเนชฺชปฺปคฺเต สคฺคานํ จตฺตปาทวาทนํ จิตฺตํ อภินินฺนาเมสิ.
โส ทิพฺเพน จกฺขุณา วิสฺสุตฺเตน อตฺถิภณฺตมานุสฺสเณ สคฺคเณ ปสฺสํสามิ จวมาเน
อุปฺปชฺชมาเน ทิเน ปณฺเฑ สวณฺเณ ทพฺพณฺเณ สคฺคเณ ทคฺคเณ, ยถากมฺมูปคเ
สคฺคเณ ปธานามิ. ๑ เป ๑ อยํ โห เม ราชกุมาร รตฺติยา มธุมิเม ยามะ ทฺติยา

วคฺค]

๕. โพธิราชกุมารตฺต

๓๓๘

วิชา อธิคตา, อวิชา วิหตา, วิชา อุปฺปนนา, ตโม วิหโต, อาโตโก อุปฺปนโน,
ยถาคํ อุปฺปมตฺตสฺส อาคาบีโน ปหิตตฺตสฺส วิหโรโต.

ได้ เหว่ สฺมาหิตะ จิตฺเต ปริสฺส
มฺม
อิทํ ทุกฺกชนฺติ ยถากฺคํ อพฺภวณฺณวํสํ ๖ เป ๖ อโย ทุกฺกชนฺโรชคามินิ ปฏฺฐิพาทิ ยถากฺคํ
อพฺภวณฺณวํสํ; อิมะ อาสวาทิ ยถากฺคํ อพฺภวณฺณวํสํ ๖ เป ๖ อโย อาสวณฺโรชคามินิ
ปฏฺฐิพาทิ ยถากฺคํ อพฺภวณฺณวํสํ. ตสฺส เม เหว่ ชามโต เหว่ ปสฺสโต กามาสวามิ
จิตฺตํ วิมฺม
จิตฺตํ วิมฺม
จิตฺตํ วิมฺม
จิตฺตํ วิมฺม
จิตฺตํ วิมฺม
จิตฺตํ วิมฺม
จิตฺตํ วิมฺม
จิตฺตํ วิมฺม
จิตฺตํ วิมฺม
จิตฺตํ วิมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺม
จิตฺตํ วิมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺม
จิตฺตํ วิมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺม
จิตฺตํ วิมฺมฺมฺมฺมฺมฺม
จิตฺตํ วิมฺมฺมฺม
จิตฺตํ วิมฺม
จิตฺตํ วิม
จิตฺตํ วิ
จิตฺตํ

[๓๓๗] ตสฺส มยฺหํ ราชกุมาร เอตทโหสิ “อริโค โห มฺหายํ รมฺโม
คฺมภีโร ทุทฺทโส ทุรฺนุโฬ โสณโต ปณฺโณโต อตฺตภาวโร นิปฺโปณ ปณฺทิตเจตนโย.
อาถยรามา โห ปณายํ ปชา อาถยรตา อาถยสฺมมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺม
ปชา ย อาถยรตาย อาถยสฺมมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺม
ทุทฺทสํ อิทํ จานํ, ยทิตํ อิทปฺปจฺยตา-
ปฏฺฐิจฺจสฺม
อิทํปิ โห จานํ ทุทฺทสํ, ยทิตํ สฺพพฺพสฺสฺสฺสฺส
คณฺหฺกฺกฺกโย วิราโค นิโรโห นิพฺพานํ. อหฺมฺมฺมฺม โห ปณ รมฺมํ เทเสยฺยํ, ปเร จ
เม น อาชาเนยฺยํ, โส มมสฺสํ กิตฺตโม, สํ มมสฺสํ วิเหสา”ติ. อปฺปสฺสํ มํ ราชกุมาร
อิมะ อนฺจฺจริยา คาทาโย ปฏฺฐิภัสสํ ปุพฺเพ อสฺสํคฺคปฺพพา:

“กิตฺเตน เม อริคํ

หตฺตทานิ ปกาธิตํ

ราคโธสฺสฺสฺสฺส

นํ รมฺโม สฺสํคฺคปฺพพา.

ปฏฺฐิภัสสํ นิปฺโปณ

คฺมภีโร ทุทฺทสํ อนํ

ราชาครคฺคา น ทกฺขณฺติ คโมกฺขนุเชน อารุญฺหา”ติ.

อิตฺติห เม ราชกฺกุการ ปฏิสันฺนิจิโกโต อปฺโปสฺสํสูกฺกคฺคา ย จิตฺตํ นมฺมิ, โน ชมฺมเทสํนาย.

[๓๓๘] อถ ไซ ราชกฺกุมาร พุทฺธมา โสสมฺปติสฺส มม เจตฺถา เจโตปริวตฺตกฺก-
มณฺเฑนย เจตฺถาโหสิ “นสฺสํติ วต โภ โถโก, วิณฺสํสํติ วต โภ โถโก; ยตฺร หิ
นาม คถาคคฺคํสฺส อรหโต สํมมาสํมพุทฺธสฺส อปฺโปสฺสํสูกฺกคฺคา ย จิตฺตํ นมฺมิ, โน
ชมฺมเทสํนายา”ติ. อถ ไซ ราชกฺกุมาร พุทฺธมา สํสมฺปติ, เสยฺยถาปํ นาม พทฺวา
ปุริสํ สํมมฺปิณฺฑิตํ วา พาทํ ปถาเรยฺย, ปถาวิคํ วา พาทํ สํมมฺปิณฺฑะยฺย; เอยฺเมว
พุทฺธมาโถเก อนฺตรหิตो มม ปุโรโต ปาตุโรโหสิ. อถ ไซ ราชกฺกุมาร พุทฺธมา สํสมฺปติ
เอกํสํ อุตฺตราสํคํ กริตฺวา, เยนาหํ, เตนฺนยฺยํสํ ปณฺนามะตฺวา มํ เอตฺถโวจ “เทเสตฺถ
เม ภนฺเต ภคฺวา ชมฺมํ, เทเสตฺถ สํคโต ชมฺมํ, สมนฺติ สํคคฺคา อปฺปราชฺกฺขชาตีกา,
อสฺสํสวณคฺคา ย ชมฺมสฺสํสํ ปริหาณฺติ, ภวิสฺสํสมนฺติ ชมฺมสฺสํสํ อณฺเฏวตาโร”ติ. อิทมโวจ
ราชกฺกุมาร พุทฺธมา สํสมฺปติ, อิทํ วตฺวา อถาปํ เอตฺถโวจ:

“ปาตุโรโหสิ มคฺเชตฺถํ ปุพฺเพ
ชมฺโม อสฺสํสวณํ สมนฺเตหิ จินฺตฺติโต,
อปาปฺเรตํ อมคฺคํสฺสํ ทวารํ
สํณฺนคฺคํ ชมฺมํ วิมฺเจนนานุพุทฺธํ.

เสตฺถา ยถา ปพฺพคฺคํพุทฺธจิจิโต
ยถาปํ ปสฺสํสวณํ ชนตํ สมนฺตโต,
คณฺฐปมํ ชมฺมมยํ สํเมช
ปาสํทมารุญฺหํ สมนฺตจกฺกช
โสถกาวกฺคินฺนํ ชนตมเปตโสโก
อเวกฺขสํสํ ชาติชฺรราวากฺกํ.
อญฺเฐหิ วโร วิชิตสํสวณ

วคฺค]

๕. โพธิราชกุมารสูตร

๓๒๑

สตฺถวาท อนนํ วิจร โถเก
 เทเสศุ^๒ ภคฺวา ชมมํ
 อณฺเฎตาโร ภวิสฺสณฺตี”ติ.

[๓๓๘] ขถ ขวาทํ ราชกุมาร พุทฺธมฺโห จ อชฺฌเนสนํ วิทิตฺวา สตฺเตสฺสุ จ การุญญตํ ปฏิจฺจุ พุทฺธจกฺขณา โถกํ โวโถเกสฺส. อทฺทสฺส ไช อหํ ราชกุมาร พุทฺธจกฺขณา โถกํ โวโถเกนฺโต สตฺเต อปฺปรชกฺเข มหารชกฺเข ติกฺขินฺทฺริเย มุทฺธิทฺริเย สฺวากาเร ทฺวากาเร สฺวิณฺญาปเย ทฺวิณฺญาปเย อปฺเปกฺจฺเจ ปฺรโตกฺวชฺช- ภายทสฺสํวโน วิหรนฺเต, อปฺเปกฺจฺเจ นปฺรโตกฺวชฺชภายทสฺสํวโน วิหรนฺเต, เตยฺยถาบี นาม อปฺปตฺตินิยํ วา ปทฺหมินิยํ วา ปุณฺทรีกฺกนิยํ วา อปฺเปกฺจฺจานิ อปฺปตฺตานิ วา ปทฺหมานิ วา ปุณฺทรีกานิ วา อุตฺเท ชาตานิ อุตฺเท สํวทฺธานิ อุตฺทกานุกฺคตานิ อนฺโตนิมฺมุคฺคโปตฺธิ, อปฺเปกฺจฺจานิ อปฺปตฺตานิ วา ปทฺหมานิ วา ปุณฺทรีกานิ วา อุตฺเท ชาตานิ อุตฺเท สํวทฺธานิ อุตฺทกานุกฺคตานิ สโมทกณฺจิตานิ, อปฺเปกฺจฺจานิ อปฺปตฺตานิ วา ปทฺหมานิ วา ปุณฺทรีกานิ วา อุตฺเท ชาตานิ อุตฺเท สํวทฺธานิ อุตฺกา อจฺจุคฺคมฺม ติกฺขณฺตี อนฺปตฺติคฺคานิ อุตฺเทน; เฉวเมว ไช อหํ ราชกุมาร พุทฺธจกฺขณา โถกํ โวโถเกนฺโต อทฺทสฺส สตฺเต อปฺปรชกฺเข มหารชกฺเข ติกฺขินฺทฺริเย มุทฺธิทฺริเย สฺวากาเร ทฺวากาเร สฺวิณฺญาปเย ทฺวิณฺญาปเย อปฺเปกฺจฺเจ ปฺรโตกฺวชฺช- ภายทสฺสํวโน วิหรนฺเต อปฺเปกฺจฺเจ นปฺรโตกฺวชฺชภายทสฺสํวโน วิหรนฺเต. ขถ ขวาทํ ราชกุมาร พุทฺธมฺโห สหฺมปตฺตี คากาย ปจฺจุภาตฺตี:

“อปารุตา เคสฺส อมตฺตสฺส ทฺวารวา
 เย สํสฺตวโน ปมฺมุจฺจนฺตุ สทฺธํ.
 วิหิตฺตณฺณํ ปคฺคณํ น ภาตฺตี
 ชมมํ ปณฺตีตํ มนุเชสฺสุ พุทฺธมฺ”ติ.

[๓๔๐] อถ โข ราชกุมาร พรหมมา สหมปติ “กตาวกาโส โขมฺหิ ภควตา
 รมฺมเทสํนํยา”ติ มํ อภิวาเทตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา ตตฺถเณนฺตรชาเย.

คตฺถ มยฺหํ ราชกุมาร เขตฺทโหสิ “กตฺถ นฺ โข อหํ ปจํ รมํ เทเสยฺย,
 โก อิมํ รมํ ชีปฺเปเมว อชานิสฺสํ”ติ? คตฺถ มยฺหํ ราชกุมาร เขตฺทโหสิ “อํ
 โข อาพาโร กาสาโม ปณฺทิตो วียตุโต เมธาวํ ทํมฺรคํ อปฺปรชฺชชาติโก,
 ยนฺนุนาหํ อาพารสฺสํ กาสามสฺสํ ปจํ รมํ เทเสยฺย, โส อิมํ รมํ ชีปฺเปเมว
 อชานิสฺสํ”ติ. อถ โข มํ ราชกุมาร เทวตา อุปสงฺกมิตฺวา เขตฺทโวจ “สคฺคาห-
 กาสกโต ภนฺเต อาพาโร กาสาโม”ติ. ฌาณญฺจ ปน เม ทสฺสํ อุตฺปาติ
 “สคฺคาหกาสกโต อาพาโร กาสาโม”ติ. คตฺถ มยฺหํ ราชกุมาร เขตฺทโหสิ
 “มหาชานิโย โข อาพาโร กาสาโม, สเจ หิ โส อิมํ รมํ สฺสเนยฺย, ชีปฺเปเมว
 อชานเญยา”ติ. คตฺถ มยฺหํ ราชกุมาร เขตฺทโหสิ “กตฺถ นฺ โข อหํ ปจํ
 รมํ เทเสยฺย, โก อิมํ รมํ ชีปฺเปเมว อชานิสฺสํ”ติ? คตฺถ มยฺหํ ราชกุมาร
 เขตฺทโหสิ “อํ โข อุตฺทโก รามปฺตุโต ปณฺทิตो วียตุโต เมธาวํ ทํมฺรคํ
 อปฺปรชฺชชาติโก, ยนฺนุนาหํ อุตฺทกสฺสํ รามปฺตุคสฺสํ ปจํ รมํ เทเสยฺย, โส อิมํ
 รมํ ชีปฺเปเมว อชานิสฺสํ”ติ. อถ โข มํ ราชกุมาร เทวตา อุปสงฺกมิตฺวา
 เขตฺทโวจ “อภิตฺถกาสกโต ภนฺเต อุตฺทโก รามปฺตุโต”ติ. ฌาณญฺจ ปน เม
 ทสฺสํ อุตฺปาติ “อภิตฺถกาสกโต อุตฺทโก รามปฺตุโต”ติ. คตฺถ มยฺหํ ราชกุมาร
 เขตฺทโหสิ “มหาชานิโย โข อุตฺทโก รามปฺตุโต, สเจ หิ โส อิมํ รมํ สฺสเนยฺย,
 ชีปฺเปเมว อชานเญยา”ติ.

[๓๔๑] คตฺถ มยฺหํ ราชกุมาร เขตฺทโหสิ “กตฺถ นฺ โข อหํ ปจํ รมํ
 เทเสยฺย, โก อิมํ รมํ ชีปฺเปเมว อชานิสฺสํ”ติ? คตฺถ มยฺหํ ราชกุมาร เขตฺทโหสิ
 “พหุการา โข เม ปณฺจวคฺคิยา ภิกฺขุ, เย มํ ปธานปหิตคฺคํ อุปฺภุจฺหิสุ, ยนฺนุนาหํ
 ปณฺจวคฺคิยานํ ภิกฺขุนํ ปจํ รมํ เทเสยฺย”ติ. คตฺถ มยฺหํ ราชกุมาร เขตฺทโหสิ
 “กหํ นฺ โข เขตรหิ ปณฺจวคฺคิยา ภิกฺขุ วิหรนฺ”ติ? อหํทลํ ขฺวาทํ ราชกุมาร

วคค]

๕. โพธิราชกุมารอุทิศ

๓๒๓

ทิพเพน จกขุณา วิสสุทเธน อติถกนตมานุสเถน ปญจวคคิเย ภิกขุ พารานตียัม
 วิหระนเต อธิสเปตเน มิคทาเย. อถ ชฎาหํ ราชกุมาร อรุณธายัม ยถาภินนตัม
 วิหริตฺวา, เยน พารานตีสํ, เตน จาริกํ อปภกมึ.

อหุตถา โข มํ ราชกุมาร อุปโก ชาชีวโก อนุตฺรา จ คยมํ อนุตฺรา จ โพธิ
 อหุชามคฺคปฏิปนฺนํ; ทิสฺวาน มํ เขตฺตโวจ “วิปฺปสฺสนานิ โข เต อาวุโส
 อินฺทริยานิ, ปริสฺสุทฺโธ นวฺวณฺโณ ปรีโยทาโค, กตฺถิ คฺวํ อาวุโส อหุตฺตสฺส ปพฺพชฺชิตฺ,
 โก วา เต สฺสคฺคา, กตฺถสฺส วา คฺวํ รมมํ โรเจสฺส”ติ? เอวํ วุคฺคเต อหํ ราชกุมาร
 อุปกํ ชาชีวกํ คากาหิ อชฺชณฺณาสี:

“สัพฺพาภิกฺขุ สัพฺพวิทฺธมฺมสฺมิ
 สัพฺเพสุ รมฺเมสุ อนฺนปติคฺโค.
 สัพฺพพญฺสโห คณฺหุทฺธเย วิมฺุตฺโค
 สยํ อภินฺนํ ยาย กมฺมทฺธิสฺสยํ.

น เม อาจริโย อคฺคิ   สฺสทิสฺโส เม น วิชฺชติ,
 สฺสเทวณฺตสฺมิ โลกสฺมิ   นคฺคิ เม ปฏิปคฺคโค.

อหํ หิ อรฺหา โถเก   อหํ สฺสคฺคา อนฺนคฺคโร,
 เอโกมฺหิ สฺสมฺมาสฺนพฺพุทฺโธ   สฺสคฺคฺกฺโคมฺหิ นิพฺพุทฺโค.

รมฺมจกฺกํ ปวคฺคเตคฺคํ   คจฺฉามิ กาสินํ ปุรํ,
 อนฺนรณฺตสฺมิ โลกสฺมิ   อาหณฺณํ อมตฺตุนฺนทฺธิ”ติ.

ยถา โข คฺวํ อาวุโส ปฏิจฺฉานาตี   “อรฺหสฺสิ อนฺนคฺคชิน”ติ.
 “มาทิสฺสา เว ชินา โหนฺติ   เย ปคฺคคา อาสวฺกฺกรยํ
 ชิตา เม ปาปกา รมฺมา   คตฺตฺมาหฺมฺปก ชิน”ติ.

เขว่ วุฑฺเต ราชกุมาร อุปโก อาชวโก “หุเวยฺยาอุโส”^๑ติ วฑฺดา สัสสิ โสภมเปตฺวา
ชิวฺหิ^๒ นิตฺตาเพตฺวา^๓ อุมฺมคคฺ คเหตฺวา ปฏฺกามิ.

[๓๔๒] อถ ชฺวหา^๔ ราชกุมาร อนุปฺพุเพน จาริกํ จรมาโน, เยน พวฺวณฺธํ อิตฺธิปนํ
มิกฺททาโย, เยน ปณฺจวคฺคิยา ภิกฺขุ, เตนฺอุปสงฺกมํ. อทฺทสฺสุ โส มํ ราชกุมาร
ปณฺจวคฺคิยา ภิกฺขุ ทฺวโรว อาคจฺจนฺตํ; ทิสฺวาน อณฺณมณฺณํ กตฺติ สณฺจเปตฺุ
“อํ อาอุโส สมนฺโน โคคโม อาคจฺจนฺติ, พาหุสฺสโก ปธานวิพฺภนฺโต อาวคฺโค
พาหุสฺสทาย, โส เณว อภิวาเทตฺพุโ, น ปจฺจุจฺจตฺพุโ, นาสฺส ปตฺตจฺจวํ
ปฏฺิคฺคเหตฺพุพฺ, อมฺิ โส อาสนํ จเปตฺพุพฺ, สเจ โส อาภฺงวสฺสจฺจติ, นิสฺสทิสฺสจฺจ”^๕ติ. ยถา
ยถา โส อํ ราชกุมาร ปณฺจวคฺคิเย ภิกฺขุ อุปสงฺกมํ, ตถา ตถา ปณฺจวคฺคิยา
ภิกฺขุ นาสฺกขฺิ สฺกาย กตฺติกาย, สณฺจจาคฺ. อุปเปกฺจเจ มํ ปจฺจุคฺคณฺตฺวา ปตฺตจฺจวํ
ปฏฺิคฺคเหตฺุ, อุปเปกฺจเจ อาสนํ ปณฺญาเปตฺุ, อุปเปกฺจเจ ปาโททกํ อุปฏฺจเปตฺุ, อมฺิ
โส มํ นามเน จ อาอุโสวาทเน จ สมนฺทาจฺจนฺติ. เขว่ วุฑฺเต อํ ราชกุมาร
ปณฺจวคฺคิเย ภิกฺขุ เขตฺทโวจํ “มา ภิกฺขเว ตถาคคฺ นามเน จ อาอุโสวาทเน จ
สมนฺทาจฺจติ. อรํ ภิกฺขเว ตถาคโค สมนฺทาสมนฺพุโร, โสทฺท ภิกฺขเว สสฺค,
อมตฺมชฺคคฺ อหฺมณฺธาสํ, อํ รมํ เทเสมิ, ยถานุตฺธิจํ ตถา ปฏิปชฺชมานา
นจฺริสฺเสว, ยสฺสสฺสทาย กุตฺตฺตา สมนฺทเวว อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชฺชติ, ตทฺนคฺควํ
พฺรหฺมจฺริยปริโยสานํ ทิฏฺเฐว รมฺเม สยํ อภินฺวา สจฺจณฺตฺวา อุปสมนฺชฺช
วิหฺริสฺสจฺจ”^๖ติ. เขว่ วุฑฺเต ราชกุมาร ปณฺจวคฺคิยา ภิกฺขุ มํ เขตฺทโวจํ “ตายนํ
โส คุวํ อาอุโส โคคโม อิริยาย ตาย ปฏิปทาย ตาย ทฺกกรทฺทริกาย นาชฺฌคฺมา
อฺคฺควํ มนฺธสฺสรมฺมา อตฺมริยฉานทสฺสนฺนิเสตฺ, กิ ปน คุวํ เขตฺทริ พาหุสฺสโก
ปธานวิพฺภนฺโต อาวคฺโค พาหุสฺสทาย อธิคฺมิสฺสจฺจ อฺคฺควํ มนฺธสฺสรมฺมา อตฺมริยฉาน-
ทสฺสนฺนิเสตฺ”^๗ติ? เขว่ วุฑฺเต อํ ราชกุมาร ปณฺจวคฺคิเย ภิกฺขุ เขตฺทโวจํ “น
ภิกฺขเว ตถาคโค พาหุสฺสโก, น ปธานวิพฺภนฺโต น อาวคฺโค พาหุสฺสทาย, อรํ ภิกฺขเว

๑ น. ม. หุเวยฺยาอุโสติ, ส. อ. หุเวยฺยาอุโสติ ๒ ส. โสภมเปตฺวา

๓ น. ส. อเม ปาชา นคฺติ ๔ ส. อ. อุปสงฺกมามิ ๕ น. ม. สมนฺทาจฺจ

วคค]

๕. โพธิราชกุมารตักข

๓๒๕

ตถาคโค สมนาสัมพุทโธ, โยทหถ ภิกขเว โสคัม, อมตมริคคัม อหมนุสาธามิ, อหัม
 มัม เทเตมิ, ยถาธุตฺธิจํ ตถา ปฏิปชฺชมานา นจิรุตฺเตว, ยถัสตฺถาย กุตปฺปคฺคา
 สมนมเทว อคารธฺมา อนคาริยํ ปพฺพชนฺติ, คตฺตุนฺคฺครํ พุทฺทมจฺริยปรีโยธานํ ทิฏฺฐเชว
 ฐมฺเม สยํ อภินฺญา สจฺฉนิกคฺวา อุปสํมปชฺช วิหริตฺถสฺมา”ติ. ทฺติยมฺปิ โช ราชกุมาร
 ปณฺจวคฺคิยา ภิกขุ มํ เขตทโวจํ “ตายมฺปิ โช คุวํ อวฺสุโส โคตม อิริยาย ตาย
 ปฏิปทาย ตาย ทฺถกฺกรการิกาย นาสฺสณคฺมา อุตฺตริ มนุสฺสธฺมมา อตฺตมริยวณ-
 ทตฺถสฺนวิเสสํ, ทิ ปน คุวํ เขตฺรหิ พาสฺสุตฺติโก ปชานวิพฺภนฺโต อวคฺโค พาสฺสุตฺตาย
 อธิคฺมิตฺถสฺส อุตฺตริ มนุสฺสธฺมมา อตฺตมริยวณทตฺถสฺนวิเสสํ”ติ? ทฺติยมฺปิ โช อหัม
 ราชกุมาร ปณฺจวคฺคิเย ภิกขุ เขตทโวจํ “น ภิกขเว ตถาคโค พาสฺสุตฺติโก, น ปชาน-
 วิพฺภนฺโต, น อวคฺโค พาสฺสุตฺตาย, อหัม ภิกขเว ตถาคโค สมนาสัมพุทโธ, โยทหถ
 ภิกขเว โสคัม, อมตมริคคัม อหมนุสาธามิ, อหัม มัม เทเตมิ, ยถาธุตฺธิจํ ตถา
 ปฏิปชฺชมานา นจิรุตฺเตว, ยถัสตฺถาย กุตปฺปคฺคา สมนมเทว อคารธฺมา อนคาริยํ
 ปพฺพชนฺติ, คตฺตุนฺคฺครํ พุทฺทมจฺริยปรีโยธานํ ทิฏฺฐเชว ฐมฺเม สยํ อภินฺญา สจฺฉนิกคฺวา
 อุปสํมปชฺช วิหริตฺถสฺมา”ติ ทฺติยมฺปิ โช ราชกุมาร ปณฺจวคฺคิยา ภิกขุ มํ เขตทโวจํ
 “ตายมฺปิ โช คุวํ อวฺสุโส โคตม อิริยาย ตาย ปฏิปทาย ตาย ทฺถกฺกรการิกาย
 นาสฺสณคฺมา อุตฺตริ มนุสฺสธฺมมา อตฺตมริยวณทตฺถสฺนวิเสสํ, ทิ ปน คุวํ เขตฺรหิ
 พาสฺสุตฺติโก ปชานวิพฺภนฺโต อวคฺโค พาสฺสุตฺตาย อธิคฺมิตฺถสฺส อุตฺตริ มนุสฺสธฺมมา
 อตฺตมริยวณทตฺถสฺนวิเสสํ”ติ? เขวํ อุตฺเต อหัม ราชกุมาร ปณฺจวคฺคิเย ภิกขุ เขตทโวจํ
 “อภิชานถ เม โน คุเมหฺ ภิกขเว อิตฺโต ปุพฺเพ เขตฺรปฺปํ ภาตฺติคเมตฺถ”ติ. โน
 เขตํ ภนฺเต. อหัม ภิกขเว ตถาคโค สมนาสัมพุทโธ, โยทหถ ภิกขเว โสคัม,
 อมตมริคคัม อหมนุสาธามิ. อหัม มัม เทเตมิ, ยถาธุตฺธิจํ ตถา ปฏิปชฺชมานา
 นจิรุตฺเตว, ยถัสตฺถาย กุตปฺปคฺคา สมนมเทว อคารธฺมา อนคาริยํ ปพฺพชนฺติ, คตฺตุนฺคฺครํ
 พุทฺทมจฺริยปรีโยธานํ ทิฏฺฐเชว ฐมฺเม สยํ อภินฺญา สจฺฉนิกคฺวา อุปสํมปชฺช
 วิหริตฺถสฺมา”ติ

อัสสัฏฐิ โข อหิ ราชกุมาร ปณจกคฺคิเย ภิกขุ ตมฺวาเปตุ. เทวปี ตุํ
ราชกุมาร ภิกขุ โยวทามิ. คโย ภิกขุ ปินฺทาทาย จรฺนติ, ยํ คโย ภิกขุ ปินฺทาทาย
จริตฺวา อาหฺรณฺติ, เตน อพฺพคฺคา ยาเปม. คโยปี ตุํ ราชกุมาร ภิกขุ โยวทามิ,
เทว ภิกขุ ปินฺทาทาย จรฺนติ, ยํ เทว ภิกขุ ปินฺทาทาย จริตฺวา อาหฺรณฺติ, เตน
อพฺพคฺคา ยาเปม.

[๓๔๓] ธถ โข ราชกุมาร ปณจกคฺคิยา ภิกขุ มยา เอวํ โยวทียมานา เอวํ
อนุสํวาทียมานา นจิริตฺเตว, ยสฺสํตฺถาย กุตฺตํคฺคา ตมฺมเทว อคารํตฺมา อนคาริยํ
ปพฺพชนฺติ, ตทฺทคฺคํ พุทฺธมฺจริยปริโยสํ ทิฏฺฐเชว ชมฺเม ตยํ อภินฺวา สจฺฉิกคฺวา
อุปสํปชฺช จิหฺริตฺติ. เอวํ วุตฺเต โฟธิ ราชกุมารโ ภควนฺตํ เอตทโวจ “กัณฺธิเรน
นุ โข ภนฺเต ภิกขุ ตถาคคํ วินายกํ ตถมาโน, ยสฺสํตฺถาย กุตฺตํคฺคา ตมฺมเทว
อคารํตฺมา อนคาริยํ ปพฺพชนฺติ, ตทฺทคฺคํ พุทฺธมฺจริยปริโยสํ ทิฏฺฐเชว ชมฺเม ตยํ
อภินฺวา สจฺฉิกคฺวา อุปสํปชฺช จิหฺเรยฺยํ”ติ. เตนหิ ราชกุมาร ตํเยเวตฺถ ปฏฺิ-
ปุจฺฉิสฺสํ, ยถา เถ ชเมยฺย, ตถา นํ พฺยากรเมยฺยาสิ. ตํ กิ มณฺเณติ ราชกุมาร?
กุสฺสโต ตวํ หตฺถารุพฺพํ องฺกุสฺสคฺคเยหิ สิปฺเปติ. เอวํ ภนฺเต กุสฺสโต อหิ หตฺถารุพฺพํ
องฺกุสฺสคฺคเยหิ สิปฺเปติ. ตํ กิ มณฺเณติ ราชกุมาร? อธิ ปุริสํ อาคฺคฺเขยฺย “โฟธิ
ราชกุมารโ หตฺถารุพฺพํ องฺกุสฺสคฺคเยหิ สิปฺเป ชานาติ, คสฺสํทํ สันติเก หตฺถารุพฺพํ
องฺกุสฺสคฺคเยหิ สิปฺเป สิกฺขิสฺสํ”ติ. โส จสฺสํ อสฺสํทโร, ยาวตํ สทฺเธน ปตฺตพฺพํ,
ตํ น สมฺปาปุณฺเณยฺย. โส จสฺสํ พฺทฺวาพาโ, ยาวตํ อปฺปาพาเชน ปตฺตพฺพํ, ตํ
น สมฺปาปุณฺเณยฺย. โส จสฺสํ สโจ มายาวิ, ยาวตํ อสฺสํเชน อมายาวินา ปตฺตพฺพํ,
ตํ น สมฺปาปุณฺเณยฺย. โส จสฺสํ กุสฺสโต, ยาวตํ อารทฺธวิเรน ปตฺตพฺพํ, ตํ น
สมฺปาปุณฺเณยฺย. โส จสฺสํ ทฺวปฺปโย, ยาวตํ ปณฺณวคฺคา ปตฺตพฺพํ, ตํ น
สมฺปาปุณฺเณยฺย. ตํ กิ มณฺเณติ ราชกุมาร? อปี นุ โส ปุริสํ ตว สันติเก
หตฺถารุพฺพํ องฺกุสฺสคฺคเยหิ สิปฺเป สิกฺขเมยฺย. เอกเมเกณานิ ภนฺเต องฺเคน สมนฺนาโค
โส ปุริสํ น มม สันติเก หตฺถารุพฺพํ องฺกุสฺสคฺคเยหิ สิปฺเป สิกฺขเมยฺย, โก ปน
วาโท ปณฺจทฺทคฺคิ.

ปธานิงฺเคหิ สมนฺนาโคโต ภิกฺขุ คถาคคํ วินายกํ ตถมาโน, ยถัสตถาย กุตปฺปคฺคา
 สมนฺเทว อคารธฺมา อนคาริยํ ปพฺพชนฺติ, คทฺถนุคฺตรํ พฺรหฺมจฺริยปริโยธานํ ทิฏฺฐเชว
 รมฺเม สยํ อภินฺญา สจฺฉนิกคฺคา อุปสํปชฺช วิหเรยฺย น วสฺสํ ๑ เป ๑ ปญฺจ
 วสฺสํ ๑ เป ๑ จตฺตาริ วสฺสํ ๑ เป ๑ คัณฺธิ วสฺสํ ๑ เป ๑ เทว วสฺสํ
 ๑ เป ๑ เขกํ วสฺสํ. คิฏฺฐจฺจุ ราชกุมาร เขกํ วสฺสํ. อิมฺเห ปญฺจหิ ปธานิงฺเคหิ
 สมนฺนาโคโต ภิกฺขุ คถาคคํ วินายกํ ตถมาโน, ยถัสตถาย กุตปฺปคฺคา สมนฺเทว
 อคารธฺมา อนคาริยํ ปพฺพชนฺติ, คทฺถนุคฺตรํ พฺรหฺมจฺริยปริโยธานํ ทิฏฺฐเชว รมฺเม สยํ
 อภินฺญา สจฺฉนิกคฺคา อุปสํปชฺช วิหเรยฺย สคฺค มาสํ. คิฏฺฐจฺจุ ราชกุมาร
 สคฺค มาสํ. อิมฺเห ปญฺจหิ ปธานิงฺเคหิ สมนฺนาโคโต ภิกฺขุ คถาคคํ วินายกํ
 ตถมาโน, ยถัสตถาย กุตปฺปคฺคา สมนฺเทว อคารธฺมา อนคาริยํ ปพฺพชนฺติ, คทฺถนุคฺตรํ
 พฺรหฺมจฺริยปริโยธานํ ทิฏฺฐเชว รมฺเม สยํ อภินฺญา สจฺฉนิกคฺคา อุปสํปชฺช วิหเรยฺย
 น มาสํ ๑ เป ๑ ปญฺจ มาสํ ๑ เป ๑ จตฺตาริ มาสํ ๑ เป ๑ คัณฺธิ
 มาสํ ๑ เป ๑ เทว มาสํ ๑ เป ๑ เขกํ มาสํ ๑ เป ๑ อทฺธมาสํ. คิฏฺฐจฺจุ
 ราชกุมาร อทฺธมาสํ. อิมฺเห ปญฺจหิ ปธานิงฺเคหิ สมนฺนาโคโต ภิกฺขุ คถาคคํ
 วินายกํ ตถมาโน, ยถัสตถาย กุตปฺปคฺคา สมนฺเทว อคารธฺมา อนคาริยํ ปพฺพชนฺติ,
 คทฺถนุคฺตรํ พฺรหฺมจฺริยปริโยธานํ ทิฏฺฐเชว รมฺเม สยํ อภินฺญา สจฺฉนิกคฺคา อุปสํปชฺช
 วิหเรยฺย สคฺค รตฺติทฺธิวณฺนิ. คิฏฺฐจฺจุ ราชกุมาร สคฺค รตฺติทฺธิวณฺนิ. อิมฺเห ปญฺจหิ
 ปธานิงฺเคหิ สมนฺนาโคโต ภิกฺขุ คถาคคํ วินายกํ ตถมาโน, ยถัสตถาย กุตปฺปคฺคา
 สมนฺเทว อคารธฺมา อนคาริยํ ปพฺพชนฺติ, คทฺถนุคฺตรํ พฺรหฺมจฺริยปริโยธานํ ทิฏฺฐเชว
 รมฺเม สยํ อภินฺญา สจฺฉนิกคฺคา อุปสํปชฺช วิหเรยฺย น รตฺติทฺธิวณฺนิ ๑ เป ๑
 ปญฺจ รตฺติทฺธิวณฺนิ ๑ เป ๑ จตฺตาริ รตฺติทฺธิวณฺนิ ๑ เป ๑ คัณฺธิ รตฺติทฺธิวณฺนิ ๑ เป ๑
 เทว รตฺติทฺธิวณฺนิ ๑ เป ๑ เขกํ รตฺติทฺธิวณฺนิ. คิฏฺฐจฺจุ ราชกุมาร เขโก รตฺติทฺธิวณฺนิ.
 อิมฺเห ปญฺจหิ ปธานิงฺเคหิ สมนฺนาโคโต ภิกฺขุ คถาคคํ วินายกํ ตถมาโน
 สยมนฺนุสฺสิจฺจ ปาโค วิเสถํ อธิคฺมิสฺสคฺคิ, ปาตมนฺนุสฺสิจฺจ สยํ วิเสถํ อธิคฺมิสฺสคฺคิ.
 เอวํ อุตฺเต โพร ราชกุมารโ ภควนฺตํ เขตฺทโวจ “อโห พุทฺโธ อโห รมฺโม

วคค]

๕. โพธิราชกุมารสูตร

๓๒๘

อโห ชมมุตฺถ สฺวาภุชาตคา, ยตฺว หิ นาม ส่ายมนฺตฺวิโจ ปาโต วิเสถํ อธิคมิตฺตํ,
ปาคมนฺตฺวิโจ ส่าย วิเสถํ อธิคมิตฺตํ”ติ.

[๓๔๖] เหวํ วคฺเค สณฺธิกาปคฺโค มาณโว โพธิ ราชนุมารํ เขตฺทโวจ “เอวเมว
ปนายํ ภวํ โพธิ ‘อโห พุทฺโธ อโห ชมฺโม อโห ชมมุตฺถ สฺวาภุชาตคา’ติ
ปเวเทติ” อถ จ ปน น ตํ ภควนฺตํ โคตมํ สฺรณํ คจฺฉติ, ชมฺมญฺจ
ภิกฺขุสํฆญฺจ”ติ. มา เหวํ สมนฺม สณฺธิกาปคฺค อวจ, มา เหวํ สมนฺม สณฺธิกาปคฺค
อวจ, สมนฺมฺชา เม ตํ สมนฺม สณฺธิกาปคฺค อวยาย ตํ, สมนฺมฺชา ปฏิคฺคหิตํ, เขมมิตํ
สมนฺม สณฺธิกาปคฺค สมนํ ภควา โกสฺมพิยํ วิหริติ โสสีตารามे. อถ โข เม
อวยยา กุจฺฉิมติ, เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมิ; อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา
เอกมนฺตํ นิสิตฺติ; เอกมนฺตํ นิสินฺหา โข เม อวยยา ภควนฺตํ เขตฺโทจ “โย เม
อโย ภนฺเต กุจฺฉิตฺโต กุมารโก วา กุมาริกา วา, โส ภควนฺตํ สฺรณํ คจฺฉติ
ชมฺมญฺจ ภิกฺขุสํฆญฺจ, อุปาสกํ ตํ ภควา จาเรตุ อชฺชตฺตฺเค ปาณฺเปตํ สฺรณํ คณฺห”ติ.
เอกมิตํ สมนฺม สณฺธิกาปคฺค สมนํ ภควา อิวะ ภคฺเคสุ วิหริติ สํสุตฺตํวิเร
ภสฺสภพาวเน มิคฺคาเย. อถ โข มํ ชาติ องฺเกน หริตฺวา, เยน ภควา, เตนฺอุปสงฺกมิ;
อุปสงฺกมิตฺวา ภควนฺตํ อภิวาเทตฺวา เอกมนฺตํ อญฺจาสิตํ. เอกมนฺตํ จิตฺตา โข ชาติ
ภควนฺตํ เขตฺทโวจ “อโย ภนฺเต โพธิ ราชนุมารโ ภควนฺตํ สฺรณํ คจฺฉติ ชมฺมญฺจ
ภิกฺขุสํฆญฺจ, อุปาสกํ ตํ ภควา จาเรตุ อชฺชตฺตฺเค ปาณฺเปตํ สฺรณํ คณฺห”ติ.
เอตํ สมนฺม สณฺธิกาปคฺค ตตฺถิกมฺปิ ภควนฺตํ สฺรณํ คจฺฉามิ ชมฺมญฺจ ภิกฺขุสํฆญฺจ,
อุปาสกํ มํ ภควา จาเรตุ อชฺชตฺตฺเค ปาณฺเปตํ สฺรณํ คณฺหติ.

โพธิราชกุมารสูตรํ นิฏฺฐิตํ ปณฺณม.

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ ราชวรรค
พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช
๒๕๓๙ โพธิราชกุมารสูตร เล่ม ๑๓ ข้อ ๓๒๔-๓๔๖ หน้า ๓๙๒-๔๒๐

๕. โปธिरาชกุมารสูตร

ว่าด้วยโปธिरาชกุมาร

[๓๒๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เกสกกพาวน สถานที่ให้อภัยหมู่เนื้อ เขตกรุงสูงสูมารคิระ แคว้นภักคะ สมัยนั้นแล ปราสาทชื่อโกกนุทของพระราชากุมาร พระนามว่าโปธิ สร้างเสร็จแล้วใหม่ ๆ สมณะ พราหมณ์ หรือมนุษย์คนใดคนหนึ่ง ยังไม่ได้เข้าไปอยู่อาศัย ต่อมา โปธिरาชกุมารรับสั่งเรียกมาณพชื่อสัณฺฑชิกานุตรมา ตรัสว่า

“มาเถิด สัณฺฑชิกานุตรเพื่อนรัก ท่านจงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ กราบพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า แล้วทูลถามถึงพระสุภาพ ความมีพระโรคาพาธน้อย กระปรี้กระเปร่า มีพระพลานามัยสมบูรณ์ อยู่สำราญ ตามคำของเราว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โปธिरาชกุมาร ขอกราบพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า ทูลถามถึงพระสุภาพ ความมีพระโรคาพาธน้อย กระปรี้กระเปร่า มีพระพลานามัยสมบูรณ์ อยู่สำราญ’ และจงกราบทูลอย่างนี้ว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคพร้อมทั้งภิกษุสงฆ์โปรดรับนิมนต์ฉันภัตตาหารของโปธिरาชกุมารในวันพรุ่งนี้ด้วยเถิด’”

มาณพสัณฺฑชิกานุตรทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า

“ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ โปธिरาชกุมารขอกราบพระยุคลบาทของพระโคตมผู้เจริญ ด้วยเศียรเกล้า ทูลถามถึงพระสุภาพ ความมีพระโรคาพาธน้อย กระปรี้กระเปร่า มีพระพลานามัยสมบูรณ์ อยู่สำราญ และกราบทูลอย่างนี้ว่า ‘ขอพระโคตมผู้เจริญ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ทรงรับนิมนต์ฉันภัตตาหารของโปธिरาชกุมารในวันพรุ่งนี้ด้วยเถิด’”

วรรค]

๕. โพธิราชกุมารสูตร

๓๕๓

พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์โดยดุชนิภาพ เวลานั้น มาณพल्लीชิกาบุตร ทราบอาการที่พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์แล้ว จึงลุกจากที่นั่งเข้าไปเฝ้าโพธิราชกุมาร ถึงที่ประทับแล้วกราบทูลว่า

“ข้าพระองค์ได้กราบทูลพระโคตมผู้เจริญพระองค์นั้นตามรับสั่งของพระองค์ว่า ‘ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ โพธิราชกุมารขอกราบพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาค ด้วยเศียรเกล้า ทูลถามถึงพระสุภาพ ความมีพระโรคพาธน้อย กระปรี้กระเปร่า มีพระพลานามัยสมบูรณ์ อยู่สำราญ’ และกราบทูลอย่างนี้ว่า ‘ขอพระโคตมผู้เจริญ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ทรงรับนิมนต์ฉันภัตตาหารของโพธิราชกุมารในวันพรุ่งนี้ด้วยเถิด’ และพระสมณโคตมทรงรับนิมนต์แล้ว พระเจ้าข้า”

พระพุทธเจ้าไม่ทรงเหยียบผ้าขาว

[๓๒๕] ครั้นนั้น เมื่อล่วงราตรีนั้นไป โพธิราชกุมารรับสั่งให้จัดเตรียมของ เคี้ยวของฉันอันประณีตไว้ในพระนิเวศน์ของพระองค์ และรับสั่งให้ปูลาดโกณฑปปราสาท ด้วยผ้าขาวถึงบันไดชั้นล่างสุด รับสั่งเรียกมาณพल्लीชิกาบุตรมาตรัสว่า

“มาเถิด สल्लीชิกาบุตรเพื่อนรัก ท่านจงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ แล้วกราบทูลกัฏฐกาลว่า ‘ได้เวลาแล้ว พระพุทธเจ้าข้า ภัตตาหารสำเร็จแล้ว’”

มาณพल्लीชิกาบุตรทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ กราบทูลกัฏฐกาลว่า “ได้เวลาแล้ว พระพุทธเจ้าข้า ภัตตาหารสำเร็จแล้ว”

ครั้นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวรเสด็จ เข้าไปยังพระราชนิเวศน์ของโพธิราชกุมาร ขณะนั้น โพธิราชกุมารทรงยืนคอย รับเสด็จพระผู้มีพระภาคอยู่ที่นอกซุ้มประตู ได้ทรงเห็นพระผู้มีพระภาคกำลังเสด็จมา แต่ไกล จึงเสด็จออกไปต้อนรับ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วเสด็จนำหน้าเข้าไป จนถึงโกณฑปปราสาท ครั้นถึงบันไดชั้นล่างสุด พระผู้มีพระภาคทรงหยุด โพธิราชกุมาร จึงกราบทูลว่า

๓๕๔ พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ [๔. ราช

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคทรงเหยียบผ้าขาวเสด็จเข้าไปเกิด ขอพระสุตตรองเหยียบผ้าขาวเสด็จเข้าไปเกิด ข้อนี้จะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุข แก่หม่อมฉันตลอดกาลนาน พระพุทธเจ้าข้า”

เมื่อโพธิราชกุมารกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคก็ทรงนิ่ง

แม้ครั้งที่ ๒ โพธิราชกุมารก็กราบทูลว่า “ขอพระผู้มีพระภาคทรงเหยียบผ้าขาวเสด็จเข้าไปเกิด ขอพระสุตตรองเหยียบผ้าขาวเสด็จเข้าไปเกิด ข้อนี้จะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุข แก่หม่อมฉันตลอดกาลนาน พระพุทธเจ้าข้า”

เมื่อโพธิราชกุมารกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคก็ทรงนิ่ง

แม้ครั้งที่ ๓ โพธิราชกุมารก็กราบทูลว่า “ขอพระผู้มีพระภาคทรงเหยียบผ้าขาวเสด็จเข้าไปเกิด ขอพระสุตตรองเหยียบผ้าขาวเสด็จเข้าไปเกิด ข้อนี้จะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุข แก่หม่อมฉันตลอดกาลนาน พระพุทธเจ้าข้า”

[๓๒๖] ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงขำเลื่องดูท่านพระอานนท์ จากนั้น ท่านพระอานนท์ได้ทูลตอบโพธิราชกุมารว่า “พระราชาจะเก็บผ้าขาวเสียเกิด พระผู้มีพระภาคไม่ทรงเหยียบผ้าขาว พระตถาคตทรงเห็นแก่ประชุมชนผู้เกิดในภายหลัง”

โพธิราชกุมารรับสั่งให้เก็บผ้าขาวแล้วรับสั่งให้ปุ้อสนะที่โกกนุทปราสาทชั้นบน ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเสด็จขึ้นโกกนุทปราสาท แล้วประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่ปูลาดไว้แล้วพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ โพธิราชกุมารทรงอังคาสภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ถวายของเคี้ยวของฉันอันประณีตจนอิ่มหนำด้วยพระองค์เอง ทรงทราบว่าพระผู้มีพระภาคเสวยเสร็จจะพระหัตถ์จากบาตรแล้ว จึงเลือกประทับนั่งอาสนะที่สมควร ที่ใดที่หนึ่งซึ่งต่ำกว่า แล้วได้กราบทูลว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันมีความเห็นอย่างนี้ว่า ‘บุคคลจะไม่ประสบความสุขด้วยความสุข แต่บุคคลจะประสบความสุขด้วยความทุกข์เท่านั้น’

วรรค]

๕. โพธิราชกุมารสูตร

๓๕๕

พุทธประวัติตอนบำเพ็ญสมาบัติ ในสำนักอาฬารดาบส^๑

[๓๒๗] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ราชกุมาร ก่อนการตรัสรู้ แม้อาตมภาพยังเป็นโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ ได้มีความคิดอย่างนี้ว่า ‘บุคคลจะไม่ประสบความสุข ด้วยความสุข แต่บุคคลจะประสบความสุขได้ด้วยความสุขเท่านั้น’ ในกาลต่อมา อาตมภาพยังหนุ่มแน่น แข็งแรง มีเกศาดำสนิท อยู่ในปฐมวัย เมื่อพระราชมารดา และพระราชบิดาไม่ทรงปรารภจะให้ผนวช มีพระพักตร์นองด้วยน้ำพระเนตร ทรงกันแสงอยู่ จึงโกนผมและหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกจากวังบวชเป็นบรรพชิต เมื่อบวชแล้วก็แสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล ขณะที่แสวงหาทางอันประเสริฐคือ ความสงบซึ่งไม่มีทางอื่นยิ่งกว่า ได้เข้าไปหาอาฬารดาบส กาลามโคตร แล้วกล่าวว่า ‘ท่านกาลามะ ข้าพเจ้าปรารถนาจะประพฤติพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้’

เมื่ออาตมภาพกล่าวอย่างนี้ อาฬารดาบส กาลามโคตรจึงกล่าวกับอาตมภาพว่า ‘เชิญท่านอยู่ก่อน ธรรมนี้ก็เช่นเดียวกับธรรมที่วิญญูชนจะพึงทำให้แจ้งด้วย ปัญญาอันยิ่งเอง ตามแบบอาจารย์ของตน เข้าถึงอยู่ได้ในเวลาไม่นาน’ จากนั้นไม่นาน อาตมภาพก็เรียนรู้ธรรมนั้นได้อย่างรวดเร็ว ชั่วขณะปิดปากจบเจรจาปราศรัยเท่านั้น ก็กล่าวญาณวาทะ^๒ และเถรวาทะ^๓ ได้ ทั้งอาตมภาพและผู้อื่นก็ทราบชัดว่า ‘เรารู้ เราเห็น’ อาตมภาพจึงคิดว่า ‘อาฬารดาบส กาลามโคตรประกาศธรรมนี้ ด้วยเหตุเพียงความเชื่ออย่างเดียวว่า ‘เราทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่’ ก็หามิได้ แต่อาฬารดาบส กาลามโคตร ยังรู้ ยังเห็นธรรมนี้ด้วยอย่างแน่นอน’

จากนั้น อาตมภาพจึงเข้าไปหาอาฬารดาบส กาลามโคตรแล้วถามว่า ‘ท่านกาลามะ ท่านประกาศธรรมนี้ว่า ‘ข้าพเจ้าทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่’ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร’

^๑ ดูเทียบ ม.ม. (แปล) ๑๒/๒๗๗-๒๘๖/๓๐๐-๓๑๓ และดูข้อ ๔๗๕-๔๘๔ หน้า ๖๐๐-๖๑๒ ในเล่มนี้

^๒ ญาณวาทะ หมายถึงลัทธิที่ว่า ข้าพเจ้ารู้ (ม.ม.อ. ๒/๒๗๗/๗๙)

^๓ เถรวาทะ หมายถึงลัทธิที่ว่า ข้าพเจ้าเป็นใหญ่ (ม.ม.อ. ๒/๒๗๗/๗๙)

เมื่ออาตมภาพถามอย่างนี้ อาฬารดาบส กาลามโคตรจึงประกาศอากิญ-
จัญญายตนสมาบัติแก่อาตมภาพ อาตมภาพจึงคิดว่า ‘มิใช่แต่อาฬารดาบส
กาลามโคตรเท่านั้นที่มีศรัทธา แม้เราก็มีศรัทธา ... มีวิริยะ ... มีสติ ... มีสมาธิ ...
มิใช่แต่อาฬารดาบส กาลามโคตรเท่านั้นที่มีปัญญา แม้เราก็มีปัญญา ทางที่ดี
เราควรบำเพ็ญเพียรเพื่อทำให้แจ้งธรรมที่อาฬารดาบส กาลามโคตรประกาศว่า
‘ข้าพเจ้าทำให้แจ้งด้วยปัญญอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่’ จากนั้นไม่นาน อาตมภาพก็ทำให้
แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่

จากนั้น อาตมภาพจึงเข้าไปหาอาฬารดาบส กาลามโคตรแล้วถามว่า ‘ท่าน
กาลามะ ท่านประกาศว่า ‘ข้าพเจ้าทำให้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่’
ด้วยเหตุเพียงเท่านี้หรือ’

อาฬารดาบส กาลามโคตรตอบว่า ‘ท่านผู้มีอายุ เราประกาศว่า ‘ข้าพเจ้า
ทำให้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่’ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล’

(อาตมภาพจึงกล่าวว่า) ‘ท่านกาลามะ แม้ข้าพเจ้าก็ทำให้แจ้งธรรมนี้ด้วย
ปัญญอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่’ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้’

(อาฬารดาบส กาลามโคตรกล่าวว่า) ‘ท่านผู้มีอายุ เป็นลาภของพวกข้าพเจ้า
พวกข้าพเจ้าได้ดีแล้วที่ได้พบเพื่อนพรหมจารีเช่นท่าน เพราะข้าพเจ้าประกาศว่า
‘ข้าพเจ้าทำให้แจ้งธรรมใดด้วยปัญญอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ ท่านก็ทำให้แจ้งธรรมนั้น
ด้วยปัญญอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ ท่านทำให้แจ้งธรรมใด ด้วยปัญญอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่
ข้าพเจ้าก็ประกาศว่า ‘ข้าพเจ้าทำให้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่
ข้าพเจ้าทราบธรรมใด ท่านก็ทราบธรรมนั้น ท่านทราบธรรมใด ข้าพเจ้าก็ทราบ
ธรรมนั้น เป็นอันว่าข้าพเจ้าเป็นเช่นใด ท่านก็เป็นเช่นนั้น ท่านเป็นเช่นใด ข้าพเจ้า
ก็เป็นเช่นนั้น มาเถิด บัดนี้ เราทั้งสองจะอยู่ร่วมกันบริหารคณะนี้’

ราชกุมาร อาฬารดาบส กาลามโคตรทั้งที่เป็นอาจารย์ของอาตมภาพ ก็ยกย่อง
อาตมภาพผู้เป็นศิษย์ให้เสมอกับตน และบูชาอาตมภาพด้วยการบูชาอย่างดี ด้วย
ประการอย่างนี้ แต่อาตมภาพคิดว่า ‘ธรรมนี้ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อ
คลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน เป็นไป
เพียงเพื่อเข้าถึงอากิญจัญญายตนสมาบัติเท่านั้น’ อาตมภาพไม่พอใจ เบื่อหน่ายธรรมนั้น
จึงลาจากไป

วรรค]

๕. โพธิราชกุมารสูตร

๓๕๗

ในสำนักอุทกดาบส

[๓๒๘] ราชกุมาร อาตมภาพนั้นแสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล ขณะที่แสวงหาทางอันประเสริฐคือความสงบซึ่งไม่มีทางอื่นยิ่งกว่า ได้เข้าไปหาอุทกดาบส รามบุตร แล้วกล่าวว่า ‘ท่านรามะ ข้าพเจ้าปรารถนาจะประพาสดิพรหมจรรย์ในธรรมวินัยนี้’

เมื่ออาตมภาพกล่าวอย่างนี้ อุทกดาบส รามบุตรจึงกล่าวกับอาตมภาพว่า ‘เชิญท่านอยู่ก่อน ธรรมนี้ก็เช่นเดียวกับธรรมที่วิญญูชนจะพึงทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ตามแบบอาจารย์ของตนเข้าถึงอยู่ได้ในเวลาไม่นาน’ จากนั้นไม่นาน อาตมภาพก็เรียนรู้ธรรมนั้นได้อย่างรวดเร็ว ชั่วขณะปิดปากจบเจรจาปราศรัยเท่านั้น ก็กล่าวญาณวาทะและเถรวาทะได้ ทั้งอาตมภาพและผู้อื่นก็ทราบชัดว่า ‘เรารู้เราเห็น’ อาตมภาพจึงคิดว่า ‘อุทกดาบส รามบุตรประกาศธรรมนี้ด้วยเหตุเพียงความเชื่ออย่างเดียวว่า ‘เราทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่’ ก็หาไม่ได้ แต่อุทกดาบส รามบุตรยังรู้ยังเห็นธรรมนี้ด้วยอย่างแน่นอน’

จากนั้น อาตมภาพจึงเข้าไปหาอุทกดาบส รามบุตรแล้วถามว่า ‘ท่านรามะ ท่านประกาศว่า ‘ข้าพเจ้าทำให้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่’ ด้วยเหตุเพียงเท่าไร’

เมื่ออาตมภาพถามอย่างนี้ อุทกดาบส รามบุตรจึงประกาศเนวสัณญาณาสัณญาณตนสมาบัติแก่อาตมภาพ อาตมภาพจึงคิดว่า ‘มิใช่แต่อุทกดาบส รามบุตรเท่านั้นที่มีศรัทธา แม้เราก็มีศรัทธา ... มีวิริยะ ... มีสติ ... มีสมาธิ ... มิใช่แต่อุทกดาบส รามบุตรเท่านั้นที่มีปัญญา แม้เราก็มีปัญญา ทางที่ดี เราควรเริ่มบำเพ็ญเพียรเพื่อให้แจ้งธรรมที่อุทกดาบส รามบุตรประกาศว่า ‘ข้าพเจ้าทำให้แจ้งด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่’ จากนั้นไม่นาน อาตมภาพก็ได้ทำให้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่’

จากนั้น อาตมภาพจึงเข้าไปหาอุทกดาบส รามบุตรแล้วถามว่า ‘ท่านรามะ ท่านประกาศว่า ‘ข้าพเจ้าทำให้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่’ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้หรือ’

อุทกดาบส รามบุตรตอบว่า ‘ท่านผู้มีอายุ ข้าพเจ้าประกาศว่า ‘ข้าพเจ้าทำให้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่’ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล’

๓๕๘ พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิคาย มัชฌิมปัณณาสก์ [๔. ราช

(อาตมภาพจึงกล่าวว่า) ‘แม้ข้าพเจ้าก็ทำให้แจ้งธรรมนี้ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่’ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้’

(อุทกดาบส รามบุตรกล่าวว่า) ‘ท่านผู้มีอายุ เป็นลาภของพวกข้าพเจ้า พวกข้าพเจ้าได้ดีแล้วที่ได้พบเพื่อนพรหมจารีเช่นท่าน เพราะ(ข้าพเจ้า)รามะประกาศว่า ‘ข้าพเจ้าทำให้แจ้งธรรมใดด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ ท่านก็ทำให้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ ท่านทำให้แจ้งธรรมใดด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ รามะก็ประกาศว่า ‘ข้าพเจ้าทำให้แจ้งธรรมนั้นด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่’ รามะทราบธรรมใด ท่านก็ทราบธรรมนั้น ท่านทราบธรรมใด รามะก็ทราบธรรมนั้น เป็นอันว่า รามะเป็นเช่นใด ท่านก็เป็นเช่นนั้น ท่านเป็นเช่นใด รามะก็เป็นเช่นนั้น มาเถิด บัดนี้ ท่านจงบริหารคณะนี้’

ราชกุมาร อุทกดาบส รามบุตรทั้งที่เป็นเพื่อนพรหมจารีของอาตมภาพ ก็ยังยกย่องอาตมภาพไว้ในฐานะอาจารย์ และบูชาอาตมภาพด้วยการบูชาอย่างดี ด้วยประการอย่างนี้ แต่อาตมภาพคิดว่า ‘ธรรมนี้ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน เป็นไปเพียงเพื่อเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติเท่านั้น’ อาตมภาพไม่พอใจ เบื่อหน่ายธรรมนั้น จึงลาจากไป

ทรงบำเพ็ญเพียร

[๓๒๙] ราชกุมาร อาตมภาพนั้นแสวงหาว่าอะไรเป็นกุศล ขณะที่แสวงหาทางอันประเสริฐคือความสงบซึ่งไม่มีทางอื่นยิ่งกว่า เมื่อเที่ยวจาริกไปในแคว้นมคธ โดยลำดับ ได้ไปถึงตำบลอุรุเวลาเสนานิคม ได้เห็นภูมิประเทศที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่า น่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีทำน้ำสะอาดดี น่ารื่นรมย์ มีโคจรคามอยู่โดยรอบ อาตมภาพจึงคิดว่า ‘ภูมิประเทศเป็นที่น่ารื่นรมย์ มีราวป่า น่าเพลิดเพลินใจ มีแม่น้ำไหลรินไม่ขาดสาย มีทำน้ำสะอาดดี น่ารื่นรมย์ มีโคจรคามอยู่โดยรอบ เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียรของกุลบุตรผู้ปรารถนาจะบำเพ็ญเพียร’ อาตมภาพจึงนั่ง ณ ที่นั้นด้วยคิดว่า ‘ที่นี่เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร’

วรรค]

๕. โพธิราชกุมารสูตร

๓๕๕

อุปมา ๓ ข้อ

ราชกุมาร ครั้นนั้น อุปมา ๓ ข้อ อันน่าอัศจรรย์อย่างยิ่ง ซึ่งอาตมภาพยังไม่เคยได้ยินมาก่อน ได้ปรากฏแก่อาตมภาพ คือ

๑. เปรียบเหมือนไม้สดมียางที่แช่อยู่ในน้ำ บุรุษนำไม้ นั้นมาทำไม้สตีไฟ ด้วยหวังว่า ‘เราจักก่อไฟให้เกิดความร้อนขึ้น’

ราชกุมาร พระองค์เข้าพระทัยความข้อนั้นว่าอย่างไร บุรุษนั้นนำไม้สดที่มียางซึ่งแช่อยู่ในน้ำมาทำไม้สตีไฟแล้วสตีให้เป็นไฟเกิดความร้อนขึ้นได้ไหม”

“ไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า”

“ข้อนั้นเพราะเหตุไร”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะไม้สดนั้นมียาง ทั้งยังแช่อยู่ในน้ำ บุรุษนั้นก็มีความเหน็ดเหนื่อยลำบากเปล่า”

“ราชกุมาร อย่างนั้นเหมือนกัน สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง มีกายและจิตยังไม่หลีกออกจากกาม ยังมีความพอใจ ความรักใคร่ ความหลง ความกระหาย และความกระวนกระวายในกามทั้งหลาย ยังมีได้ละและมีได้ระงับ อย่างเบ็ดเสร็จในภายใน สมณะหรือพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้นแม้เสวยทุกขเวทนา ที่กล้าแข็ง หยาบ เผ็ดร้อน ซึ่งเกิดขึ้นเพราะความเพียร ก็เป็นผู้ไม่ควรแก่การรู้ การเห็น และการตรัสรู้อันยอดเยี่ยม แม้ไม่ได้เสวยทุกขเวทนาที่กล้าแข็ง หยาบ เผ็ดร้อน ซึ่งเกิดขึ้นเพราะความเพียร ก็เป็นผู้ไม่ควรแก่การรู้ การเห็น และการตรัสรู้อันยอดเยี่ยม

นี้เป็นอุปมาข้อที่ ๑ อันน่าอัศจรรย์อย่างยิ่ง ซึ่งอาตมภาพยังไม่เคยได้ยินมาก่อน ได้ปรากฏแก่เรา

[๓๓๐] ๒. เปรียบเหมือนไม้สดมียางที่วางอยู่บนบกห่างจากน้ำ บุรุษนำไม้ นั้นมาทำไม้สตีไฟด้วยหวังว่า ‘เราจักก่อไฟให้เกิดความร้อนขึ้น’

ราชกุมาร พระองค์เข้าพระทัยความข้อนั้นว่าอย่างไร บุรุษนั้นนำไม้สดที่มียางซึ่งวางอยู่บนบกห่างจากน้ำมาทำเป็นไม้สตีไฟ แล้วสตีให้เป็นไฟเกิดความร้อนขึ้นได้ไหม”

๔๐๐ พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ [๔. ราช

“ไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า”

“ซื่อนั้นเพราะเหตุไร”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะไม่ยังสดและมียาง แม้จะวางอยู่บนบกห่างจากน้ำ บุรุษนั้นก็มีแต่ความเหน็ดเหนื่อยลำบากเปล่า”

“ราชกุมาร อย่างนั้นเหมือนกัน สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง แม้มีกายและจิตหลีกออกจากกามแล้ว แต่ยังมีความพอใจ ความรักใคร่ ความหลง ความกระหาย และความกระวนกระวายในกามทั้งหลาย ยังมีได้ละและมีได้ระงับ อย่างเบ็ดเสร็จในภายใน สมณะหรือพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้นแม้สวຍทุกขเวทนา ที่กล้าแข็ง หยาบ เฝ็ดร้อน ซึ่งเกิดขึ้นเพราะความเพียร ก็เป็นผู้ไม่ควรแก่การรู้ การเห็น และการตรัสรู้อันยอดเยี่ยม แม้ไม่ได้สวຍทุกขเวทนาที่กล้าแข็ง หยาบ เฝ็ดร้อน ซึ่งเกิดขึ้นเพราะความเพียร ก็เป็นผู้ไม่ควรแก่การรู้ การเห็น และการตรัสรู้อันยอดเยี่ยม

นี่เป็นอุปมาข้อที่ ๒ อันนำอัสจรรยอย่างยิ่ง ซึ่งอาตมภาพยังไม่เคยได้ยิน มาก่อน ได้ปรากฏแก่อาตมภาพ

[๓๓๑] ๓. เปรียบเหมือนไม้ที่แห้งสนิทซึ่งวางอยู่บนบกห่างจากน้ำ บุรุษนำมาทำเป็นไม้สไฟด้วยหวังว่า ‘เราจักก่อไฟให้เกิดความร้อนขึ้น’

ราชกุมาร พระองค์เข้าพระทัยความซื่อนั้นว่าอย่างไร บุรุษนั้นนำไม้ที่แห้งสนิท ซึ่งวางอยู่บนบกห่างจากน้ำมาทำเป็นไม้สไฟ แล้วสไฟให้เป็นไฟเกิดความร้อนขึ้นได้ไหม”

“ได้ พระพุทธเจ้าข้า”

“ซื่อนั้นเพราะเหตุไร”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะไม้แห้งสนิท ทั้งวางอยู่บนบกห่างจากน้ำ”

“ราชกุมาร อย่างนั้นเหมือนกัน สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งมีกาย และจิตหลีกออกจากกามแล้ว ทั้งละและระงับความพอใจ ความรักใคร่ ความหลง ความกระหาย และความกระวนกระวายในกามทั้งหลายได้อย่างเบ็ดเสร็จในภายในแล้ว

วรรค]

๕. โพธิราชกุมารสูตร

๔๐๑

สมณะหรือพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น แม้เสวยทุกขเวทนาที่กล้าแข็ง หยาบ เฝ็ดร้อน ซึ่งเกิดขึ้นเพราะความเพียร ก็เป็นผู้ควรแก่การรู้ การเห็น และการตรัสรู้อัน ยอดเยี่ยม แม้ไม่ได้เสวยทุกขเวทนาที่กล้าแข็ง หยาบ เฝ็ดร้อน ซึ่งเกิดขึ้นเพราะ ความเพียร ก็เป็นผู้ควรแก่การรู้ การเห็น และการตรัสรู้อันยอดเยี่ยม

นี่เป็นอุปมาข้อที่ ๓ อันน่าอัศจรรย์อย่างยิ่ง ซึ่งอาตมภาพยังไม่เคยได้ยินมาก่อน ได้ปรากฏแก่อาตมภาพ

ราชกุมาร นี่คืออุปมา ๓ ข้ออันน่าอัศจรรย์อย่างยิ่ง ซึ่งอาตมภาพยังไม่เคยได้ ยินมาก่อน ได้ปรากฏแก่อาตมภาพ

ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยา

[๓๓๒] ราชกุมาร อาตมภาพนั้นมีความดำริว่า ‘ทางที่ดี เราควรกดฟัน ด้วยฟัน ใช้ลิ้นดันเพดานไว้แน่น ใช้จิตข่มคั่นจิต ทำจิตให้เร่าร้อน’ อาตมภาพนั้น กักกดฟันด้วยฟัน ใช้ลิ้นดันเพดานไว้แน่น ใช้จิตข่มคั่นจิต ทำจิตให้เร่าร้อน เมื่อ อาตมภาพทำดังนั้น เหนือก็ไหลออกจากรักแร้ทั้ง ๒ ข้าง คนที่แข็งแรงจับคนที่ อ่อนแอกว่าที่ศีรษะหรือที่คอ แล้วบีบคั้นรัดไว้ให้แน่น แม้ฉันท อาตมภาพก็ฉันทนั้น เหมือนกัน เมื่อกดฟันด้วยฟัน ใช้ลิ้นดันเพดานไว้แน่น ใช้จิตข่มคั่นจิต ทำจิตให้ เร่าร้อน เหนือก็ไหลออกจากรักแร้ทั้ง ๒ ข้าง

อาตมภาพปรารถนาความเพียรไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่น ไม่พัวพันเพื่อน แต่เมื่อ อาตมภาพถูกความเพียรที่ทนได้ยากนั้นเสียดแทงอยู่ กายของอาตมภาพก็กระวนกระวาย ไม่สงบระงับ

[๓๓๓] ราชกุมาร อาตมภาพจึงมีความดำริว่า ‘ทางที่ดี เราควรบำเพ็ญฌาน อันไม่มีลมปราณเกิด’ อาตมภาพก็กลั้นลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ทั้งทางปาก และทางจมูก เมื่ออาตมภาพกลั้นลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ทั้งทางปากและ ทางจมูก ลมก็ออกทางหูทั้ง ๒ ข้าง มีเสียงดังอู๋ ๆ ลมที่ข้างท้องสุมอยู่มีเสียงดังอู๋ ๆ แม้ฉันท เมื่ออาตมภาพกลั้นลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ทั้งทางปากและ ทางจมูก ลมก็ออกทางหูทั้ง ๒ ข้าง มีเสียงดังอู๋ ๆ ฉันทนั้นเหมือนกัน

๔๐๒ พระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิคาย มัชฌิมปัณณาสก์ [๔. ราช

อาตมภาพปรารภความเพียรไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่น ไม่พัวพันเพื่อน แต่เมื่ออาตมภาพถูกความเพียรที่ทนได้ยากนั้นเสียดแทงอยู่ กายของอาตมภาพก็กระวน-กระวาย ไม่สงบระงับ

อาตมภาพจึงมีความดำริว่า ‘ทางที่ดี เราควรบำเพ็ญฌานอันไม่มีลมปราณเกิด’ อาตมภาพก็กลั้นลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ทั้งทางปากทางจมูกและทางช่องหู เมื่ออาตมภาพกลั้นลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ทั้งทางปากทางจมูกและทางช่องหู ลมอันแรงกล้าก็เสียดแทงศีรษะ คนที่แข็งแรงใช้เหล็กที่แหลมคมแทงศีรษะ แม้ฉันทใด เมื่ออาตมภาพกลั้นลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ทั้งทางปากทางจมูกและทางช่องหู ลมอันแรงกล้าก็เสียดแทงศีรษะ ฉันทนั้นเหมือนกัน

อาตมภาพปรารภความเพียรไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่น ไม่พัวพันเพื่อน แต่เมื่ออาตมภาพถูกความเพียรที่ทนได้ยากนั้นเสียดแทงอยู่ กายของอาตมภาพก็กระวน-กระวาย ไม่สงบระงับ

อาตมภาพจึงมีความดำริว่า ‘ทางที่ดี เราควรบำเพ็ญฌานอันไม่มีลมปราณเกิด’ อาตมภาพก็กลั้นลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ทั้งทางปากทางจมูกและทางช่องหู เมื่ออาตมภาพกลั้นลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ทั้งทางปากทางจมูกและทางช่องหู ก็มีทุกขเวทนาในศีรษะอย่างแรงกล้า คนที่แข็งแรงใช้เชือกหนังที่เหนียวขันศีรษะ แม้ฉันทใด เมื่ออาตมภาพกลั้นลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ทั้งทางปากทางจมูกและทางช่องหู ก็มีทุกขเวทนาในศีรษะอย่างแรงกล้า ฉันทนั้นเหมือนกัน

อาตมภาพปรารภความเพียรไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่น ไม่พัวพันเพื่อน แต่เมื่ออาตมภาพถูกความเพียรที่ทนได้ยากนั้นเสียดแทงอยู่ กายของอาตมภาพก็กระวน-กระวาย ไม่สงบระงับ

อาตมภาพจึงมีความดำริว่า ‘ทางที่ดี เราควรบำเพ็ญฌานอันไม่มีลมปราณเกิด’ อาตมภาพก็กลั้นลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ทั้งทางปากทางจมูกและทางช่องหู เมื่ออาตมภาพกลั้นลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ทั้งทางปากทางจมูกและทางช่องหู ลมอันแรงกล้าก็บาดในช่องท้อง คนฆ่าโคหรือลูกมือของคนฆ่าโคผู้ชำนาญใช้มีดแล่นเนื้อที่คมกรีดท้อง แม้ฉันทใด เมื่ออาตมภาพกลั้นลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ทั้งทางปากทางจมูกและทางช่องหู ก็มีลมอันแรงกล้าบาดในช่องท้อง ฉันทนั้นเหมือนกัน

วรรค]

๕. โพธิราชกุมารสูตร

๔๐๓

อาตมภาพปรารถนาความเพียรไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่น ไม่พัวพันเพื่อน แต่เมื่ออาตมภาพถูกความเพียรที่ทนได้ยากนั้นเสียดแทงอยู่ กายของอาตมภาพก็กระวนกระวาย ไม่สงบระงับ

อาตมภาพจึงมีความดำริว่า ‘ทางที่ดี เราควรบำเพ็ญฌานอันไม่มีลมปราณเกิด’ อาตมภาพก็กลืนลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ทั้งทางปากทางจมูกและทางช่องหู เมื่ออาตมภาพกลืนลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ทั้งทางปากทางจมูกและทางช่องหู ก็มีความกระวนกระวายในร่างกายอย่างแรงกล้า คนที่แข็งแรง ๒ คนจับแขนคนที่อ่อนแอกว่าคนละข้างอย่างให้ร้อนบนหลุมถ่านเพลิง แม้ฉับใด เมื่ออาตมภาพกลืนลมหายใจเข้าและลมหายใจออก ทั้งทางปากทางจมูกและทางช่องหู ก็มีความกระวนกระวายในร่างกายอย่างแรงกล้า ฉะนั้นเหมือนกัน

อาตมภาพปรารถนาความเพียรไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่น ไม่พัวพันเพื่อน แต่เมื่ออาตมภาพถูกความเพียรที่ทนได้ยากนั้นเสียดแทงอยู่ กายของอาตมภาพก็กระวนกระวาย ไม่สงบระงับ

เทวดาทั้งหลายเห็นอาตมภาพแล้วก็พากันกล่าวอย่างนี้ว่า ‘พระสมณโคดมสิ้นพระชนม์แล้ว’ บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ‘พระสมณโคดมยังมีได้สิ้นพระชนม์แต่กำลังจะสิ้นพระชนม์’ บางพวกกล่าวอย่างนี้ว่า ‘พระสมณโคดมยังไม่สิ้นพระชนม์ทั้งจะไม่สิ้นพระชนม์ พระสมณโคดมจะเป็นพระอรหันต์ การอยู่เช่นนั้น เป็นวิหารธรรม^๑ของท่านผู้เป็นพระอรหันต์’

[๓๓๔] ราชกุมาร อาตมภาพจึงมีความดำริว่า ‘ทางที่ดี เราควรปฏิบัติด้วยการอดอาหารทุกอย่าง’ ขณะนั้น เทวดาทั้งหลายเข้ามาหาอาตมภาพแล้วกล่าวว่า ‘ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ท่านอย่าได้ปฏิบัติด้วยการอดอาหารทุกอย่าง ถ้าท่านจักปฏิบัติด้วยการอดอาหารทุกอย่าง ข้าพเจ้าทั้งหลายจะแทรกโอชานันเป็นทิพย์เข้าทางชุมชนของท่าน ท่านจะได้ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยโอชานั้น’ อาตมภาพ

^๑ วิหารธรรม ในที่นี้หมายถึงสมาบัติ ๘ กล่าวคือ รูปฌาน ๔ และอรูปฌาน ๔ อันเป็นโลกียะ (ดูประกอบใน อภ.นวก. (แปล) ๒๓/๔๑/๓๖๐-๓๖๘)

๔๐๔

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์

[๔. ราช

จึงมีความดำริว่า ‘เราปฎิญาณว่า จะต้องอดอาหารทุกอย่าง แต่เทวดาเหล่านี้จะแทรกโงาอันเป็นทิพย์เข้าทางชุมชนของเรา เราจะต้องอดภาพิให้เป็นไปด้วยโงาอันนั้น การปฎิญาณนั้นก็จะเป็นมุกสาแก่เรา’ อาตมภาพจึงกล่าวห้ามเทวดาเหล่านั้นว่า ‘อย่าเลย’

อาตมภาพมีความดำริว่า ‘ทางที่ดี เราควรกินอาหารให้น้อยลง ๆ เพียงครึ่งละ ๑ ฟายมือบ้าง เท้าเยื่อในเมลิธถั่วเขียวบ้าง เท้าเยื่อในเมลิธถั่วพุดบ้าง เท้าเยื่อในเมลิธถั่วดำบ้าง เท้าเยื่อในเมลิธถั่วบั่วบ้าง’ อาตมภาพจึงฉันอาหารน้อยลง ๆ เพียงครึ่งละ ๑ ฟายมือบ้าง เท้าเยื่อในเมลิธถั่วเขียวบ้าง เท้าเยื่อในเมลิธถั่วพุดบ้าง เท้าเยื่อในเมลิธถั่วดำบ้าง เท้าเยื่อในเมลิธถั่วบั่วบ้าง เมื่ออาตมภาพฉันอาหารน้อยลง ๆ เพียงครึ่งละ ๑ ฟายมือบ้าง เท้าเยื่อในเมลิธถั่วเขียวบ้าง เท้าเยื่อในเมลิธถั่วพุดบ้าง เท้าเยื่อในเมลิธถั่วดำบ้าง เท้าเยื่อในเมลิธถั่วบั่วบ้าง กายจึงชubbผอมมาก อวัยวะน้อยใหญ่ของอาตมภาพจึงเป็นเหมือนเถาวัลย์ที่มีข้อมากหรือเถาวัลย์ที่มีข้อดำ เนื้อสะโพกก็ลีบเหมือนกับเท้าอุฐ กระดูกสันหลังก็ผุดเป็นหนามเหมือนเถาวัลย์ ชีโครงทั้ง ๒ ข้างขึ้นสะพรั่ง เหมือนกลอนศาลาเก่า ดวงตาทั้ง ๒ ก็ลึกลงไปในเบ้าตา เหมือนดวงดาวปรากฏอยู่ในบ่อน้ำลึก หน้บนศีรษะก็เหี่ยวหดเหมือนลูกน้ำเต้าที่ขาดตมา ขณะยังดิบต้องลมและแดดเข้าก็เหี่ยวหดไป เพราะเป็นผู้มีอาหารน้อยนั้น อาตมภาพคิดว่า ‘จะลูบพื้นท้อง’ ก็จับถึงกระดูกสันหลัง คิดว่า ‘จะลูบกระดูกสันหลัง’ ก็จับถึงพื้นท้อง เพราะพื้นท้องของอาตมภาพแนบติดจนถึงกระดูกสันหลัง อาตมภาพคิดว่า ‘จะถ่ายอุจจาระหรือถ่ายปัสสาวะ’ ก็ชวนเซล้มลง ณ ที่นั้น เมื่อจะให้กายสบายบ้าง จึงใช้ฝ่ามือลูบตัว ขนทั้งหลายที่มีรากเนาก็หลุดร่วงจากกาย เพราะเป็นผู้มีอาหารน้อยมนุษย์ทั้งหลายเห็นอาตมภาพแล้ว ก็กล่าวอย่างนี้ว่า ‘พระสมณโคตมดำไป’ บางพวกก็กล่าวอย่างนี้ว่า ‘พระสมณโคตมไม่ดำเพียงแต่คล้ำไป’ บางพวกก็กล่าวอย่างนี้ว่า ‘ไม่ดำ ไม่คล้ำ เพียงแต่พร้อยไป’ เรามีผิวพรรณบริสุทธิ์ เปล่งปลั่ง เพียงแต่เสียผิวไป เพราะเป็นผู้มีอาหารน้อยเท่านั้น

[๓๓๕] ราชกุมาร อาตมภาพนั้นมีความดำริว่า ‘สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในอดีตเสวยทุกขเวทนากล้าแข็ง หยาบ เฝ็ดร้อน ที่เกิดขึ้นเพราะความเพียรทุกขเวทนานั้น อย่างยิ่งก็เพียงเท่านี้ไม่เกินกว่านี้ไป สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใด

วรรค]

๕. โพธิราชกุมารสูตร

๔๐๕

เหล่าหนึ่งในอนาคตสวดยทุกขเวทนากล้าแข็ง หยาบ เฝ็ดร้อน ที่เกิดขึ้นเพราะความเพียร ทุกขเวทนานั้น อย่างยิ่งก็เพียงเท่านี้ไม่เกินกว่านี้ไป สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในปัจจุบัน สวดยทุกขเวทนากล้าแข็ง หยาบ เฝ็ดร้อน ที่เกิดขึ้นเพราะความเพียร ทุกขเวทนานั้น อย่างยิ่งก็เพียงเท่านี้ไม่เกินกว่านี้ไป แต่เรากียังมิได้บรรลุญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ ด้วยทุกกรกิริยาอันเฝ็ดร้อนนี้ จะพึงมีทางอื่นเพื่อการตรัสรู้บ้างไหม'

อาตมภาพจึงมีความดำริว่า 'เราจำได้อยู่ เมื่อคราวงานของท้าวสักกาธิบดี ซึ่งเป็นพระราชบิดา เรานั่งอยู่ใต้ต้นหว่าอันร่มเย็น ได้สังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ ทางนั้นพึงเป็นทางแห่งการตรัสรู้หรือหนอ' อาตมภาพมีความรู้แจ้งที่ตามระลึกด้วยสติว่า 'ทางนั้นเป็นทางแห่งการตรัสรู้' อาตมภาพจึงมีความดำริว่า 'เรากลัวความสุขที่เว้นจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายหรือ' อาตมภาพก็ดำริว่า 'เราไม่กลัวความสุขที่เว้นจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายเลย'

ราชกุมาร อาตมภาพจึงมีความดำริต่อไปว่า 'เราผู้มีกายชบผอมมากอย่างนี้ จะบรรลุความสุขนั้นไม่ใช่ทำได้ง่ายเลย ทางที่ดี เราควรกินอาหารหยาบ คือข้าวสุกและขนมกุ่มมาส' อาตมภาพก็ฉันอาหารหยาบคือข้าวสุกและขนมกุ่มมาส ครั้นนั้น ภิกษุปัญจวัคคีย์เฝ้าบำรุงอาตมภาพ ด้วยหวังว่า 'พระสมณโคตมบรรลุธรรมใด จักบอกธรรมนั้นแก่เราทั้งหลาย' เมื่อใด อาตมภาพฉันอาหารหยาบ คือข้าวสุกและขนมกุ่มมาส เมื่อนั้น ภิกษุปัญจวัคคีย์นั้น ก็เบื่อหน่าย จากไปด้วยเข้าใจว่า 'พระสมณโคตมมักมาก คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นผู้มักมากเสียแล้ว'

ฌาน ๔ และวิหชา ๓

[๓๓๖] ราชกุมาร อาตมภาพฉันอาหารหยาบให้ร่างกายมีกำลัง สังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป บรรลุทุติยฌานมีความผ่องใสในภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปิติจางคลายไป มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะสวดยสุขด้วยนามกาย บรรลุ

ตติยฌาน ที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่า ‘มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข’ เพราะ
ละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจุดตณฺหาณ ที่ไม่มี
ทุกข์ไม่มีสุขมีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่

เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความ
เศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ อาตมภาพนั้น
น้อมจิตไปเพื่อปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง
๒ ชาติบ้าง ฯลฯ อาตมภาพระลึกชาติก่อนได้หลายชาติพร้อมทั้งลักษณะทั่วไปและ
ชีวประวัติอย่างนี้ อาตมภาพได้บรรลุวิชาที่ ๑ นี้ ในปฐมยามแห่งราตรี กำจัด
อวิชชาได้แล้ว วิชชาก็เกิดขึ้น กำจัดความมืดได้แล้ว ความสว่างก็เกิดขึ้น เหมือน
บุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่

เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความ
เศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ อาตมภาพนั้น
น้อมจิตไปเพื่อจุตูปปาตญาณ เห็นหมู่สัตว์ผู้กำลังจุติ กำลังเกิด ทั้งชั้นต่ำและชั้นสูง
งามและไม่งาม เกิดดีและเกิดไม่ดี ด้วยตาทิพย์อันบริสุทธิ์เหนือมนุษย์ รู้ชัดถึงหมู่
สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ฯลฯ อาตมภาพได้บรรลุวิชาที่ ๒ นี้ ในมัชฌิมยามแห่ง
ราตรี กำจัดอวิชชาได้แล้ว วิชชาก็เกิดขึ้น กำจัดความมืดได้แล้ว ความสว่าง
ก็เกิดขึ้น เหมือนบุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่

เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ์ผุดผ่อง ไม่มีกิเลสเพียงดั่งเนิน ปราศจากความ
เศร้าหมอง อ่อน เหมาะแก่การใช้งาน ตั้งมั่น ไม่หวั่นไหวอย่างนี้ อาตมภาพนั้น
น้อมจิตไปเพื่ออัสวักขญาณ รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ‘นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย
นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา นี้อาสวะ นี้อาสวสมุทัย นี้อาสวนิโรธ
นี้อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา’ เมื่ออาตมภาพรู้เห็นอยู่อย่างนี้ จิตก็หลุดพ้นจาก
กามาสวะ ภวาสวะ และอวิชชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า ‘หลุดพ้นแล้ว’
รู้ชัดว่า ‘ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่น
เพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป’

วรรณคดี]

๕. โพธิราชกุมารสูตร

๔๐๓

ราชกุมาร อาตมภาพบรรลุนิพพานที่ ๓ นี้ในปัจจุบันยามแห่งราตรี กำจัดอวิชชาได้แล้ว วิชชาก็เกิดขึ้น กำจัดความมืดได้แล้ว ความสว่างก็เกิดขึ้น เหมือนบุคคลผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่

ทรงมีความชวนชวนน้อย

[๓๓๗] ราชกุมาร อาตมภาพนั้นได้มีความดำริว่า ‘ธรรม’^๑ที่เราได้บรรลุแล้วนี้ ลึกซึ้ง เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบ ประณีต ไม่เป็นวิสัยแห่งตรรกะ ละเอียด บัณฑิต(เท่านั้น)จึงจะรู้ได้ ส่วนหมู่ประชาชนผู้รุกรมด้วยอาลัย ยินดีในอาลัย เพลิดเพลินในอาลัย ฐานะที่หมู่สัตว์ผู้รุกรมด้วยอาลัย^๒ ยินดีในอาลัย เพลิดเพลินในอาลัย นี้ย่อมเป็นสิ่งที่เห็นได้ยาก กล่าวคือหลักอภิปัจจยตา(ความที่มีสิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นปัจจัยของสิ่งนี้) หลักปัจจุสมุปบาท(การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกัน ๆ จึงเกิดมี) ถึงแม้ฐานะอันนี้ก็เป็นสิ่งที่เห็นได้ยากนัก กล่าวคือความสงบแห่งสังขารทั้งปวง ความสลัดทิ้งอุปธิทั้งปวง ความสิ้นตัณหา วิราคะ นิโรธ นิพพาน ก็ถ้าเราจะพึงแสดงธรรม และผู้อื่นจะไม่เข้าใจซึ่งต่อเรา ข้อนั้นก็จะเป็นความเหน็ดเหนื่อยเปล่าแก่เรา จะพึงเป็นความลำบากเปล่าแก่เรา’

อนึ่งเล่า คาถาอันน่าอัศจรรย์เหล่านี้ที่ไม่เคยสดับมาก่อน ได้ปรากฏแก่เราว่า

‘บัดนี้ เรายังไม่ควรประกาศธรรมที่เราบรรลุด้วยความลำบาก

เพราะธรรมนี้ไม่ใช่สิ่งที่ผู้ถูกราคะและโทสะครอบงำจะรู้ได้ง่าย

แต่เป็นสิ่งที่พาทวนกระแสน^๓ ละเอียด ลึกซึ้ง รู้เห็นได้ยาก ประณีต

ผู้กำหนดด้วยราคะ ถูกกองโมหะหุ้มห่อไว้ จักรู้เห็นไม่ได้’^๔

ราชกุมาร เมื่ออาตมภาพพิจารณาดังนี้ จิตก็น้อมไปเพื่อความชวนชวนน้อย มิได้น้อมไป เพื่อแสดงธรรม

^๑ ดูเทียบ ม.ม. (แปล) ๑๒/๒๘๒/๓๐๖

^๒ อาลัย คือกามคุณ ๕ ที่สัตว์พัวพัน ยินดี เพลิดเพลิน (วิ.อ. ๓/๗/๑๓) เป็นชื่อเรียกกิเลส ๒ อย่าง คือ กามคุณและตัณหาวิจริต ๑๐๘ (ม.ม.อ. ๒/๒๘๑/๘๒, สารตฺถ.ฎีกา ๓/๗/๑๘๔) ดู อภิ.วิ.(แปล) ๓๕/๔๗๓-๔๗๖/๖๒๒-๖๓๓

^๓ พาทวนกระแสน ในที่นี้หมายถึงพาเข้าถึงนิพพาน (วิ.อ. ๓/๗/๑๔)

^๔ ดูเทียบ วิ.ม. (แปล) ๔/๗/๑๑

๔๐๘

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์

[๔. ราช

สัทัมบดีพรหมอาราธนาแสดงธรรม

[๓๓๘] ครั้นนั้น สัทัมบดีพรหมทราบความดำริในใจของอาตมภาพด้วยใจ (ของตน) จึงได้มีความรำพึงว่า

‘ท่านผู้เจริญ โลกจะฉิบหายหนอ โลกจะพินาศหนอ เพราะพระตถาคตอรหันต- สัมมาสัมพุทธเจ้าทรงน้อมพระทัยไปเพื่อความชวนชวนน้อย มิได้น้อมพระทัยไป เพื่อทรงแสดงธรรม’

ลำดับนั้น สัทัมบดีพรหมอันตรธานจากพรหมโลกมาปรากฏ ณ เบื้องหน้า อาตมภาพ เปรียบเหมือนคนที่แข็งแรงเหยียดแขนออกหรือคู้แขนเข้า แล้วห่มอุตตราสงค์ ฉวีียงปา ประนมมือมาทางทิศที่อาตมภาพอยู่ ได้กล่าวกับอาตมภาพว่า ‘ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคได้โปรดแสดงธรรม ขอพระสุคตเจ้าได้โปรดแสดงธรรม เพราะสัตว์ทั้งหลายผู้มีธูลีในดวงตาน้อย มีอยู่ สัตว์เหล่านั้นจะเสื่อมเพราะไม่ได้สดับธรรม สัตว์เหล่านั้นจักเป็นผู้รู้ทั่วถึงธรรม’^๒

สัทัมบดีพรหมได้ทูลอาราธนาดังนี้ แล้วได้ทูลเป็นคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

ในกาลก่อน ธรรมที่ไม่บริสุทธิ
อันคนที่มีมลทิน คิดค้นไว้ ปรากฏในแคว้นมคธ
พระองค์โปรดทรงเปิดประตูมตธรรมนั้นเกิด
ขอสัตว์ทั้งหลายจงฟังธรรมที่พระสัมพุทธเจ้า
ผู้ปราศจากมลทิน ได้ตรัสรู้แล้วตามลำดับ

ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระปัญญาดี มีพระสมันตจักขุ
บุรุษผู้ยืนอยู่บนยอดเขาศิลาฉนวน
พึงเห็นหมู่ชนได้โดยรอบ ฉะนั้นใด
พระองค์ผู้หมดความโศกแล้ว

^๑ มีธูลีในดวงตาน้อย หมายถึงมีธูลีคือราคะ โทสะ โมหะ ปิดบังดวงตา คือปัญญา เบาบาง (วิ.อ. ๓/๘-๘/๑๔-๑๕)

^๒ เหตุการณ์นี้เป็นที่มาแห่งพิธีอาราธนาพระสงฆ์แสดงธรรม (ดู ขุ.พุทธ. ๓๓/๑/๔๓๕)

^๓ คนที่มีมลทิน ในที่นี้หมายถึงครูทั้ง ๖ (วิ.อ. ๓/๘/๑๕)

วรรค]

๕. โพธิราชกุมารสูตร

๔๐๕

โปรดเสด็จขึ้นสู่ปราสาทคือธรรม
 จักได้เห็นหมู่ชนผู้ตกอยู่ในความเศร้าโศก
 และถูกชาติชราครอบงำได้ชัดเจน ฉะนั้น

ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียร
 ผู้ชนะสงคราม^๑ ผู้นำหมู่^๒ ผู้ไม่มีหนี้^๓
 ขอพระองค์โปรดลุกขึ้นเสด็จจาริกไปในโลก

ข้าแต่พระผู้มีพระภาค
 ขอพระองค์โปรดจงทรงแสดงธรรม
 เพราะสัตว์ทั้งหลายจักเป็นผู้รู้ทั่วถึงธรรม^๔

เวไนยสัตว์เปรียบด้วยดอกบัว^๕

[๓๓๙] ราชกุมาร ครั้นนั้น อาตมภาพรับคำทูลอาราธนาของพรหม และ เพราะอาศัยความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย จึงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ^๖ เมื่อตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีอูฐีในดวงตา^๗ น้อย มีอูฐีในดวงตามาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัว บางพวกเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งไม่น่ากลัว

^๑ ผู้ชนะสงคราม หมายถึงชนะเทวบุตรมาร มัจจุมาร และกิเลสมาร (ม.ม.อ. ๒/๒๘๒/๘๗)

^๒ ผู้นำหมู่ หมายถึงสามารถนำสัตว์ข้ามที่กั้นดารคือชาติ(ความเกิด) และสามารถเป็นผู้นำของหมู่สัตว์คือ เวไนยสัตว์ (ม.ม.อ. ๒/๒๘๒/๘๗)

^๓ ผู้ไม่มีหนี้ หมายถึงไม่มีหนี้คือกามฉันทะ (ม.ม.อ. ๒/๒๘๒/๘๗)

^๔ ดูเทียบ วิ.ม. (แปล) ๔/๘/๑๒-๑๓

^๕ ดูเทียบ วิ.ม. (แปล) ๔/๘/๑๔, ที.ม. (แปล) ๑๐/๖๙/๓๙-๔๐, ม.ม. (แปล) ๑๒/๒๘๓/๓๐๗-๓๐๘, อัง.จตุกก. (แปล) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒, อภิ.ก. ๓๗/๘๕๖/๔๙๐

^๖ พุทธจักขุ หมายถึง

(๑) อินทรีย์ปโรปริยัตติญาณ คือ ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งและความหย่อนแห่งอินทรีย์ของสัตว์ทั้งหลาย คือรู้ว่าสัตว์นั้น ๆ มีศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา แคไหน เพียงใด มีกิเลสมาก มีกิเลสน้อย มีความพร้อมที่จะตรัสรู้หรือไม่

(๒) อาสยานุสยญาณ คือ ปรีชาหยั่งรู้ธัมมาศัย ความมุ่งหมาย สภาพจิตที่นอนเนื่องอยู่ (ม.ม.อ. ๒/๒๘๓/๘๗, วิ.อ. ๓/๙/๑๕) และดู ขุ.ป. ๓๑/๑๑๑-๑๑๕/๑๒๔-๑๒๘

^๗ ดวงตา ในที่นี้หมายถึงปัญญาจักขุ (ม.ม.อ. ๒/๒๘๓/๘๗, วิ.อ. ๓/๙/๑๕)

๔๑๐ พระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิคาย มัชฌิมปัณณาสก์ [๔. ราช

ในกอบอุบล(บัวขาว) ในกอบปทุม(บัวหลวง) หรือในกอบุณทริก(บัวขาว) ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณทริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ ยังไม่พ้นน้ำ จมอยู่ใต้น้ำ ดอกอุบล และมีน้ำหล่อเลี้ยงไว้ ดอกปทุม ดอกบุณทริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ อยู่เสมอน้ำ ดอกอุบล ดอกปทุม ดอกบุณทริก บางดอกที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ อยู่พ้นน้ำ ไม่แต่น้ำ แม้ฉนใด อาตมภาพเมื่อตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้มีธูลีในดวงตาน้อย มีธูลีในดวงตามาก มีอินทรีย์แก่กล้า มีอินทรีย์อ่อน มีอาการดี มีอาการทราม สอนให้รู้ได้ง่าย สอนให้รู้ได้ยาก บางพวกเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งน่ากลัว บางพวกเห็นปรโลกและโทษว่าเป็นสิ่งไม่น่ากลัว^๑ ก็ฉนนั้นเหมือนกัน

ลำดับนั้น อาตมภาพได้กล่าวคาถาตอบท้าวสหัมบดีพรหมว่า

‘พรหม สัตว์เหล่าใดมิไสตประสาท
จงปล่อยศรัทธามาเถิด
เรามีได้ปิตประต้อมธรรมสำหรับสัตว์เหล่านั้น
แต่เรารู้สึกว่าเป็นการยากลำบาก
จึงไม่คิดจะแสดงธรรมอันประณีต
ที่เราคล่องแคล่ว ในหมู่มนุษย์^๒

^๑ นอกจากบัวจมอยู่ในน้ำ บัวอยู่เสมอน้ำ บัวพ้นน้ำ ๓ เหล่านี้ อรรถกถาได้กล่าวถึงบัวเหล่าที่ ๔ คือ บัวที่มีโรค ยังไม่พ้นน้ำเป็นอาหารของปลาและเต่า ซึ่งมีได้ยกขึ้นสู่บาฬี แล้วแบ่งบุคคลเป็น ๔ เหล่า (ตามที่ปรากฏใน อง.จตุกก.(แปล) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒, อภิ.ป. (แปล) ๓๖/๑๐/๑๑๑,๑๔๘-๑๕๑/๑๕๒) คือ (๑) อุคฆฏัตถุญญ (๒) วิปจิตถุญญ (๓) เนยยะ (๔) ปทปรมะ แล้วเปรียบอุคฆฏัตถุญญ เป็นเหมือนบัวพ้นน้ำที่พุดต้องแสงอาทิตย์แล้วก็บานในวันนี้ เปรียบวิปจิตถุญญ เป็นเหมือนบัวอยู่เสมอน้ำที่จะบานในวันรุ่งขึ้น เปรียบเนยยะ เป็นเหมือนบัวจมอยู่ในน้ำที่จะขึ้นมามีบานในวันที่ ๓ ส่วนปทปรมะ เปรียบเหมือนบัวที่มีโรคยังไม่พ้นน้ำ ไม่มีโอกาสขึ้นมามีบาน เป็นอาหารของปลาและเต่า

พระผู้มีพระภาคทรงตรวจดูหมื่นโลกธาตุดันเป็นเหมือนกอบอุบลเป็นต้น ได้ทรงเห็นโดยอาการทั้งปวงว่า หมู่ประชาผู้มีธูลีในดวงตาน้อยมีประมาณเท่านี้ หมู่ประชาผู้มีธูลีในดวงตามากมีประมาณเท่านี้ และในหมู่ประชา ทั้ง ๒ นั้น อุคฆฏัตถุญญบุคคลมีประมาณเท่านี้ (ที.ม.อ. ๒/๖๔/๖๔-๖๕, สารตถ.ฎีกา ๓/๔/๑๕๒-๑๕๓)

^๒ ดูเทียบ วิ.ม. (แปล) ๔/๔/๑๕

วรรค]

๕. โปธิราชกุมารสูตร

๕๑๑

ทรงรำพึงถึงผู้ควรรับธรรมเทศนา

[๓๔๐] ราชกุมาร ครั้นนั้น สหัมบดีพรหมทราบว่ ‘พระผู้มีพระภาคได้ทรงประทานโอกาสเพื่อจะแสดงธรรมแก่เราแล้ว’ จึงถวายอภิวัตมภาพ กระทำประทักษิณแล้วได้หายไ้จากที่นั้น

ราชกุมาร อาตมภาพดำริว่ ‘เราควรแสดงธรรมแก่ไ้ก่อนหนอ ไ้ใครจักรู้ธรรมนี้ได้ฉั้พลั้’ แล้วดำริต่อไปว่ ‘อาฬารดาบส กาลามโคตรนี้ เป็นบัณฑิต ฉลาดเฉียบแหลม มีปัญญา มีฐั้ในดวงตาน้อยมานาน ทางที่ดี เราควรแสดงธรรมแก่อาฬารดาบส กาลามโคตรก่อน เธอจักรู้ธรรมนี้ได้ฉั้พลั้’

ครั้นนั้น เทวดาองค์หนึ่งเข้ามาหาอาตมภาพแล้วกล่าวว่ ‘ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อาฬารดาบส กาลามโคตร ทำกาละได้ ๗ วันแล้ว’

อนึ่ง อาตมภาพก็ได้เกิดญาณทัสสนะขึ้นว่ ‘อาฬารดาบส กาลามโคตร ทำกาละได้ ๗ วันแล้ว’ จึงดำริว่ ‘อาฬารดาบส กาลามโคตร เป็นผู้มีความเสื่อมจากคุณอันยิ่งใหญ่^๑ แล้วหนอ เพราะถ้าเธอได้ฟังธรรมนี้ ก็ะฟังรู้ได้ฉั้พลั้’

อาตมภาพจึงดำริว่ ‘เราควรแสดงธรรมแก่ไ้ก่อนหนอ ไ้ใครจักรู้ทั่วถึงธรรมนี้ได้ฉั้พลั้’ จึงดำริต่อไปว่ ‘อุทกดาบส รามบุตรนี้ เป็นบัณฑิต ฉลาดเฉียบแหลม มีปัญญา มีฐั้ในดวงตาน้อยมานาน ทางที่ดี เราควรแสดงธรรมแก่อุทกดาบส รามบุตรก่อน เธอจักรู้ธรรมนี้ได้ฉั้พลั้’

ลำดับนั้น เทวดาองค์หนึ่งเข้ามาหาอาตมภาพแล้วกล่าวว่ ‘ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อุทกดาบส รามบุตร ได้ทำกาละเมื่อวานนี้’

อนึ่ง อาตมภาพก็ได้เกิดญาณทัสสนะขึ้นว่ ‘อุทกดาบส รามบุตร ได้ทำกาละเมื่อวานนี้’ จึงดำริว่ ‘อุทกดาบส รามบุตร เป็นผู้มีความเสื่อมจากคุณอันยิ่งใหญ่แล้วหนอ เพราะถ้าเธอได้ฟังธรรมนี้ ก็ะฟังรู้ได้ฉั้พลั้’

^๑ มีความเสื่อมจากคุณอันยิ่งใหญ่ หมายถึงมีความเสื่อมมากเพราะเสื่อมจากมรรคและผลที่จะพึงบรรลุ เพราะเกิดในอภยณะ คือ อาฬารดาบส ตายไปเกิดในอภยัญญายตนภพ ส่วนอุทกดาบสตายไปเกิดในเนวสัญญานาสัญญายตนภพ (ม.ม.อ. ๒/๒๘๔/๔๔, วิ.อ. ๓/๑๐/๑๖)

ทรงพบอุปกาชีวิต

[๓๔๑] ราชกุมาร อาตมภาพจึงดำริว่า ‘เราควรแสดงธรรมแก่ใครก่อนหนอ ใครจักรู้ธรรมนี้ได้ฉับพลัน’ จึงดำริว่า ‘ภิกษุปัญจวัคคีย์มีอุปการะแก่เรามาก ที่ได้เฝ้าปรณนิบัติเราผู้มุ่งบำเพ็ญเพียร ทางที่ดี เราควรแสดงธรรมแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ก่อน’ แล้วดำริต่อไปว่า ‘บัดนี้ ภิกษุปัญจวัคคีย์อยู่ที่ไหนหนอ’ ก็ได้เห็นภิกษุปัญจวัคคีย์อยู่ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี ด้วยดาตัพยอันบริสุทธิ์เห็นอมนุษย์

ราชกุมาร ครั้นนั้น อาตมภาพพักอยู่ที่ตำบลอุรุเวลาตามความต้องการแล้ว จึงหลีกจาริกไปทางกรุงพาราณสี

ราชกุมาร อาชีวิตชื่ออุปกะได้พบอาตมภาพผู้กำลังเดินทางไกล ณ ระหว่างแม่น้ำคยากับต้นโพธิพฤกษ์ ได้ถามเราว่า ‘อาวุโส อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก ผิวพรรณของท่านบริสุทธิ์ผุดผ่อง ท่านบวชอุทิศใคร ใครเป็นศาสดาของท่าน หรือ ท่านชอบใจธรรมของใคร’

เมื่ออุปกาชีวิตถามอย่างนี้แล้ว อาตมภาพจึงได้กล่าวคาถาตอบอุปกาชีวิตว่า

‘เราเป็นผู้ครอบงำธรรมทั้งปวง^๑ ธรรมทั้งปวง^๒
มิได้แปดเปื้อนในธรรมทั้งปวง^๓ ละธรรมทั้งปวง^๔ ได้สิ้นเชิง
หลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหา ตรัสรู้ยิ่งเอง
แล้วจะพึงกล่าวอ้างใครเล่า

เราไม่มีอาจารย์^๕ เราไม่มีผู้เสมอเหมือน
เราไม่มีผู้ทัดเทียมในโลกกับทั้งเทวโลก

^๑ ธรรมทั้งปวง ในที่นี้หมายถึงธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๓ (ม.มุ.อ. ๒/๒๘๕/๔๗, วิ.อ. ๓/๑๑/๑๖)

^๒ ธรรมทั้งปวง ในที่นี้หมายถึงธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๔ (ม.มุ.อ. ๒/๒๘๕/๔๗, วิ.อ. ๓/๑๑/๑๖)

^๓ ธรรมทั้งปวง ในที่นี้หมายถึงธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๓ (ม.มุ.อ. ๒/๒๘๕/๔๗, วิ.อ. ๓/๑๑/๑๖)

^๔ ธรรมทั้งปวง ในที่นี้หมายถึงธรรมอันเป็นไปในภุมิ ๓ (ม.มุ.อ. ๒/๒๘๕/๔๗, วิ.อ. ๓/๑๑/๑๖)

^๕ เราไม่มีอาจารย์ ในที่นี้หมายถึงไม่มีอาจารย์ในระดับโลกุตตรธรรม (ม.มุ.อ. ๒/๒๘๕/๔๗, วิ.อ. ๓/๑๑/๑๗)

วรรค]

๕. โพธิราชกุมารสูตร

๔๑๓

เพราะเราเป็นอรหันต์ เป็นศาสดาผู้ยอดเยี่ยม
เราผู้เดียวเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ
เป็นผู้เยือกเย็น ดับกิเลสในโลกได้แล้ว

เราจะไปเมืองหลวงของชาวกาสิ ประกาศธรรมจักร
ตักลองอมตธรรมไปในโลกอันมีความมืดมน^๑

อุปกาศิวกกล่าวว่า ‘อาวุโส ท่านสมควรเป็นพระอนันตชินะตามที่ท่านประกาศ’
आत्मणाจึงกล่าวตอบว่า

‘ชนเหล่าใดได้ถึงความสิ้นอาสวะแล้ว
ชนเหล่านั้นย่อมเป็นพระชินะเช่นเรา
อุปกะ เราชนะความชั่วได้แล้ว
เพราะฉะนั้น เราจึงชื่อว่าพระชินะ^๒

เมื่อआत्मणाกล่าวอย่างนั้นแล้ว อุปกาศิวกจึงกล่าวว่า ‘อาวุโส ควรจะเป็น
อย่างนั้น’ โคลงศิระষะแลบลิ้นแล้วเดินสวนทางหลีกไป

ทรงแสดงธรรมโปรดภิกษุปัญจวัคคีย์

[๓๔๒] ราชกุมาร ลำดับนั้น आत्मणाจาริกไปโดยลำดับ ถึงป่าอิสิปตน-
มฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี ได้เข้าไปหาภิกษุปัญจวัคคีย์ถึงที่อยู่ ภิกษุปัญจวัคคีย์
เห็นआत्मणाเดินมาแต่ไกล จึงนัดหมายกันและกันว่า ‘อาวุโส พระสมณโคดมนี้
เป็นผู้มักมาก คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก กำลังเสด็จมา
พวกเราไม่พึงกราบไหว้ ไม่พึงลูกรับ ไม่พึงรับบาตรและจีวรของพระองค์ แต่จะจัด
อาสนะไว้ ถ้าพระองค์ปรารถนาก็จักประทับนั่ง’

आत्मणाเข้าไปหาภิกษุปัญจวัคคีย์ ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็ลืมนัดหมายของตน
บางพวกต้อนรับआत्मणाแล้วรับบาตรและจีวร บางพวกปูลาดอาสนะ บางพวกจัด
หาน้ำล้างเท้า แต่ภิกษุปัญจวัคคีย์เรียกआत्मणाโดยออกนามและใช้คำว่า ‘อาวุโส’

๑-๒ ดูเทียบ วิ.ม. (แปล) ๔/๑๑/๑๗, อภิ.ก. ๓๗/๔๐๕/๒๔๕-๒๔๖

เมื่อภิกษุปัญจวัคคีย์กล่าวอย่างนั้นแล้ว อาตมภาพจึงห้ามภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่าเรียกตถาคตโดยออกชื่อและใช้คำว่า ‘อาวุโส’ ตถาคตเป็นอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยตนเองโดยชอบ เธอทั้งหลายจงเสียสละสดับ เราจะสั่งสอนอมตธรรมที่เราได้บรรลุแล้ว จะแสดงธรรม เธอทั้งหลายเมื่อปฏิบัติตามที่เราสั่งสอน ไม่นานนักก็จักทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันแน่แท้’

เมื่ออาตมภาพกล่าวอย่างนี้แล้ว ภิกษุปัญจวัคคีย์ได้กล่าวกับอาตมภาพว่า ‘อาวุโสโคดม แม้ด้วยจริยานั้น ด้วยปฏิบัติทานนั้น ด้วยทุกกรกิริยานั้น พระองค์ก็ยังมีได้บรรลุญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ บัดนี้ พระองค์เป็นผู้มักมาก คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก โฉนจักบรรลุญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ได้เล่า’

เมื่อภิกษุปัญจวัคคีย์กล่าวอย่างนั้นแล้ว อาตมภาพจึงได้กล่าวกับภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตไม่ได้เป็นคนมักมาก ไม่ได้คลายความเพียร ไม่ได้เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก ตถาคตเป็นอรหันต์ตรัสรู้เองโดยชอบ เธอทั้งหลายจงเสียสละสดับ เราจะสั่งสอนอมตธรรมที่เราได้บรรลุแล้ว จะแสดงธรรม เธอทั้งหลายเมื่อปฏิบัติตามที่เราสั่งสอน ไม่นานนักก็จักทำให้แจ้งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันแน่แท้’

แม้ครั้งที่ ๒ ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็ได้กล่าวกับอาตมภาพว่า ฯลฯ

แม้ครั้งที่ ๒ อาตมภาพก็ได้กล่าวกับภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า ฯลฯ

แม้ครั้งที่ ๓ ภิกษุปัญจวัคคีย์ก็ได้กล่าวกับอาตมภาพว่า ‘อาวุโสโคดม แม้ด้วยจริยานั้น ด้วยปฏิบัติทานนั้น ด้วยทุกกรกิริยานั้น พระองค์ก็ยังมีได้บรรลุญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ได้ บัดนี้ พระองค์เป็นผู้มักมาก คลายความเพียร เวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก โฉนจักบรรลุญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถ วิเศษยิ่งกว่าธรรมของมนุษย์ได้เล่า’

วรรค]

๕. โพธิราชกุมารสูตร

๔๑๕

เมื่อภิกษุปัญจวัคคีย์กล่าวอย่างนี้แล้ว อาตมภาพได้กล่าวกับภิกษุปัญจวัคคีย์ว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายยังจำได้หรือไม่ว่า ถ้อยคำเช่นนี้เราได้เคยกล่าวในกาลก่อนแต่นี้’

ภิกษุปัญจวัคคีย์กล่าวว่า ‘ถ้อยคำเช่นนี้ไม่เคยได้ฟังมาก่อน พระพุทธเจ้าข้า’

อาตมภาพจึงกล่าวว่า ‘ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตเป็นอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยตนเองโดยชอบ เธอทั้งหลายจงเสียสละสดับ เราจะสั่งสอนอดธรรมที่เราบรรลุลแล้วจะแสดงธรรม เธอทั้งหลายเมื่อปฏิบัติตามที่เราสั่งสอน ไม่นานนักก็จักทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันแน่แท้’

อาตมภาพสามารถทำให้ภิกษุปัญจวัคคีย์ยินยอมได้แล้ว อาตมภาพกล่าวสอนภิกษุ ๒ รูป ภิกษุ ๓ รูปก็เที่ยวบิณฑบาต เราทั้ง ๖ จันบิณฑบาตที่ภิกษุ ๓ รูปนำมา อาตมภาพกล่าวสอนภิกษุ ๓ รูป ภิกษุ ๒ รูปก็เที่ยวบิณฑบาต เราทั้ง ๖ จันบิณฑบาตที่ภิกษุ ๒ รูปนำมา^๑

ทรงแก้ปัญหของโพธิราชกุมาร

[๓๔๓] ครั้งนั้น ภิกษุปัญจวัคคีย์ที่อาตมภาพสั่งสอนและพราสอนอยู่อย่างนี้ ไม่นานนักก็ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน”

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว โพธิราชกุมารได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อภิกษุได้พระตถาคตเป็นผู้แนะนำนานเพียงไรหนอ จึงทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน”

^๑ ดูเทียบ ม.ม. (แปล) ๑๒/๒๘๑-๒๘๖/๓๐๕-๓๑๓

๔๑๖ พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ [๔. ราช

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ราชกุมาร ถ้าเช่นนั้น ในข้อนี้อาตมภาพขอย้อนถาม พระองค์ก่อน พระองค์พึงตอบตามที่พอพระทัย พระองค์ทรงเข้าพระทัยความข้อนั้นว่าอย่างไร พระองค์เป็นผู้ฉลาดในศิลปะ คือ การทรงช้าง การใช้ขอช้าง มิใช่หรือ”

โพธิราชกุมารทูลว่า “ใช่ พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์เป็นผู้ฉลาดในศิลปะคือ การทรงช้าง การใช้ขอช้าง”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ราชกุมาร พระองค์ทรงเข้าพระทัยความข้อนั้นว่าอย่างไร บุรุษมาในเมืองนี้ด้วยเข้าใจว่า ‘โพธิราชกุมารทรงรู้ศิลปะคือการทรงช้าง การใช้ขอช้าง เราจักศึกษาศิลปะคือการขี่ช้าง การใช้ขอช้างในสำนักของโพธิราชกุมารนั้น’ แต่เขาไม่มีศรัทธา จึงไม่บรรลุผลเท่าที่บุคคลผู้มีศรัทธาจะพึงบรรลุ เขามีสุขภาพ มีโรคาพาธมาก จึงไม่บรรลุผลเท่ากับคนที่มีความสุขมีโรคาพาธน้อยจะพึงบรรลุ เขาเป็นคนโง่เขลา มีมารยา จึงไม่บรรลุผลเท่าที่บุคคลผู้ไม่โง่เขลา ไม่มีมารยาจะพึงบรรลุ เขาเป็นผู้เกียจคร้าน จึงไม่บรรลุผลเท่าที่บุคคลผู้ปรารภความเพียรจะพึงบรรลุ และเขาเป็นผู้มีปัญญาทึบจึงไม่บรรลุผลเท่าที่บุคคลผู้มีปัญญาจะพึงบรรลุ

ราชกุมาร พระองค์ทรงเข้าพระทัยความข้อนั้นว่าอย่างไร บุรุษนั้นควรศึกษา ศิลปะ คือการขี่ช้าง การใช้ขอช้างในสำนักของพระองค์บ้างไหม”

โพธิราชกุมารทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุรุษนั้นแม้จะประกอบด้วยองค์ ประกอบแต่ละอย่าง ก็ไม่ควรศึกษาศิลปะ คือ การขี่ช้าง การใช้ขอช้างในสำนักของ หม่อมฉัน ไม่จำต้องกล่าวถึงองค์ประกอบทั้ง ๕ ข้อ”

[๓๔๔] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ราชกุมาร พระองค์ทรงเข้าพระทัย ความข้อนั้นว่าอย่างไร เปรียบเหมือนบุรุษมาเมืองนี้ด้วยเข้าใจว่า ‘โพธิราชกุมาร ทรงรู้ศิลปะคือการทรงช้าง การใช้ขอช้าง เราจักศึกษาศิลปะคือการขี่ช้าง การใช้ ขอช้างในสำนักของโพธิราชกุมารนั้น’ เขาเป็นผู้มีศรัทธา จึงบรรลุผลเท่าที่บุคคล ผู้มีศรัทธาจะพึงบรรลุ เขามีโรคาพาธน้อย จึงบรรลุผลเท่าที่คนผู้มีโรคาพาธน้อย จะพึงบรรลุ เขาเป็นคนไม่โง่เขลา ไม่มีมารยา จึงบรรลุผลเท่าที่บุคคลผู้ไม่โง่เขลา ไม่มีมารยาจะพึงบรรลุ เขาเป็นผู้ปรารภความเพียร จึงบรรลุผลเท่าที่บุคคลผู้ปรารภ ความเพียรจะพึงบรรลุ และเขาเป็นผู้มีปัญญาจึงบรรลุผลเท่าที่บุคคลผู้มีปัญญาจะพึง บรรลุ

วรรค]

๕. โพธิราชกุมารสูตร

๔๑๓

ราชกุมาร พระองค์ทรงเข้าพระทัยความข้อนั้นว่าอย่างไร บุรุษนั้นควรจะศึกษาศิลปะคือการขี่ช้าง การใช้ขอสช้างในสำนักของพระองค์บ้างไหม”

โพธิราชกุมารทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุรุษนั้นแม้จะประกอบด้วยองค์ประกอบแต่ละอย่างก็ควรศึกษาศิลปะคือการขี่ช้าง การใช้ขอสช้างในสำนักของหม่อมฉันได้ ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงองค์ประกอบทั้ง ๕ ข้อ”

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ราชกุมาร องค์ของภิกษุผู้มีความเพียร ๕ ประการนี้ ก็อย่างนั้นเหมือนกัน

องค์ของภิกษุผู้มีความเพียร ๕ ประการ อะไรบ้าง

คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้ที่มีศรัทธา^๑ เชื่อปัญญาเครื่องตรัสรู้ของตถาคตว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปได้รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธรเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’
๒. เป็นผู้ที่มีสุภาพ มีโรคพาธน้อย ประกอบด้วยไฟธาตุสำหรับย่อยอาหารสม่ำเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก ปานกลางพอเหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร
๓. เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา เปิดเผยตนตามความเป็นจริงในศาสนา หรือในเพื่อนพรหมจรรย์ผู้รู้ทั้งหลาย

^๑ เป็นผู้ที่มีศรัทธา หมายถึงศรัทธา ๔ ประการ คือ (๑) อาคมณัสสัทธา ได้แก่ ความเชื่อต่อพระสัมพันธัญญ์โพธิสัตว์ เพราะศรัทธาอันนี้มีมาแต่ตั้งความปรารถนา (๒) อธิคมณัสสัทธา ได้แก่ ความเชื่อต่อการบรรลุมตธรรมของพระอริยสาวกทั้งหลาย (๓) โลกัปปณัสสัทธา ได้แก่ ความปลงใจเชื่อโดยไม่หวั่นไหว เมื่อกล่าววาทะ ‘พระพุทธร พระธรรม พระสงฆ์ (๔) ปสาทสัทธา ได้แก่ การเกิดขึ้นแห่งความเลื่อมใส แต่ในที่นี้ประสงค์เอาโลกัปปณัสสัทธา (ม.ม.อ. ๒/๓๔๔/๒๓๗)

๔๑๘

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิคาย มัชฌิมปัณณาสก์

[๔. ราช

๔. เป็นผู้ปรารถนาความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อยังกุศลธรรมให้ถึงพร้อม เป็นผู้มีความกำลัง มีความบากบั่นมั่นคง ไม่ทอดทิ้งธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย

๕. เป็นผู้มีความปัญญา ประกอบด้วยปัญญาที่เป็นอริยะ เห็นความเกิดและความดับ สามารถชำระกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ

ราชกุมาร นี่แล คือองค์ของภิกษุผู้มีความเพียร ๕ ประการ

[๓๔๕] ราชกุมาร ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์แห่งความเพียร ๕ ประการนี้ เมื่อได้ตถาคคเป็นผู้แนะนำ จะพึงทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญานันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันได้ ใช้เวลาเพียง ๗ ปี

ราชกุมาร ไม่ต้องถึง ๗ ปี ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์แห่งความเพียร ๕ ประการนี้ เมื่อได้ตถาคคเป็นผู้แนะนำ จะพึงทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญานันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันได้ ใช้เวลาเพียง ๖ ปี ฯลฯ ๕ ปี ฯลฯ ๔ ปี ฯลฯ ๓ ปี ฯลฯ ๒ ปี ฯลฯ ๑ ปี

ราชกุมาร ไม่ต้องถึง ๑ ปี ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์แห่งความเพียร ๕ ประการนี้ เมื่อได้ตถาคคเป็นผู้แนะนำ จะพึงทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญานันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันได้ ใช้เวลาเพียง ๗ เดือน

ราชกุมาร ไม่ต้องถึง ๗ เดือน ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์แห่งความเพียร ๕ ประการนี้ เมื่อได้ตถาคคเป็นผู้แนะนำ จะพึงทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วย

วรรค]

๕. โพธิราชกุมารสูตร

๔๑๕

ปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันได้ ใช้เวลาเพียง ๖ เดือน ฯลฯ ๕ เดือน ฯลฯ ๔ เดือน ฯลฯ ๓ เดือน ฯลฯ ๒ เดือน ฯลฯ ๑ เดือน ฯลฯ กึ่งเดือน

ราชกุมาร ไม่ต้องถึงกึ่งเดือน ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์แห่งความเพียร ๕ ประการนี้ เมื่อได้ตถาคตเป็นผู้แนะนำ จะพึงทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันได้ ใช้เวลาเพียง ๗ คีน ๗ วัน

ราชกุมาร ไม่ต้องถึง ๗ คีน ๗ วัน ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์แห่งความเพียร ๕ ประการนี้ เมื่อได้ตถาคตเป็นผู้แนะนำ จะพึงทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ ที่เหล่ากุลบุตรผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการ ด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบันได้ ใช้เวลาเพียง ๖ คีน ๖ วัน ฯลฯ ๕ คีน ๕ วัน ฯลฯ ๔ คีน ๔ วัน ฯลฯ ๓ คีน ๓ วัน ฯลฯ ๒ คีน ๒ วัน ฯลฯ ๑ คีน ๑ วัน

ราชกุมาร ไม่ต้องถึง ๑ คีน ๑ วัน ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์แห่งความเพียร ๕ ประการนี้ เมื่อได้ตถาคตเป็นผู้แนะนำ มีตถาคตสั่งสอนในเวลาเย็น ก็จักบรรลุคุณวิเศษได้ในเวลาเช้า มีตถาคตสั่งสอนในเวลาเช้า ก็จักบรรลุคุณวิเศษได้ในเวลาเย็น^๑

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว โพธิราชกุมารได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “พระพุทธเจ้ามีคุณน่าน้ำอัศจรรย์จริง พระธรรมมีคุณน่าน้ำอัศจรรย์จริง พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้วน่าน้ำอัศจรรย์จริง เพราะภิกษุที่พระตถาคตทรงสั่งสอนในเวลาเย็น จักบรรลุคุณวิเศษในเวลาเช้า ภิกษุที่พระตถาคตทรงสั่งสอนในเวลาเช้า จักบรรลุคุณวิเศษในเวลาเย็น”

^๑ พระธรรมเทศนานี้พระพุทธเจ้าตรัสหมายถึงเนยยบุคคล เพราะเนยยบุคคลผู้มีปัญญาได้เข้าจะบรรลุอรหัตตผลได้ใน ๗ วัน ผู้มีปัญญาเร็วจะบรรลุอรหัตตผลได้ใน ๑ วัน (ม.ม.อ. ๒/๓๔๕/๒๓๘)

๔๒๐

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์

[๔. ราช

โพธิราชกุมารถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะตั้งแต่อยู่ในครรภ์

[๓๔๖] เมื่อโพธิราชกุมารตรัสอย่างนี้แล้ว มาณพัสัญชิกาบุตรได้กราบทูลโพธิราชกุมารว่า

“ท่านโพธิราชพระองค์นี้ทรงประกาศไว้ว่า ‘พระพุทธรเจ้ามีคุณน่าอัศจรรย์จริง พระธรรมมีคุณน่าอัศจรรย์จริง พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้วน่าอัศจรรย์จริง’ แต่พระองค์ไม่ทรงถึงพระโคตมผู้เจริญพระองค์นั้นพร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ”

โพธิราชกุมารตรัสว่า “สัณฺฑชิกาบุตรเพื่อนรัก ท่านอย่าได้กล่าวอย่างนั้น สัณฺฑชิกาบุตรเพื่อนรัก ท่านอย่าได้กล่าวอย่างนั้น เรื่องนั้นเราได้ฟังมาแล้ว ได้รับมาต่อพระพักตร์ของพระราชมารดาของเราแล้ว คือ ครั้งหนึ่ง(ครั้งที่ ๑) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ โฆสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ขณะนั้น เสด็จแม่ของเรากำลังทรงพระครรภ์ เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ทรงถวายอภิวัตตพระผู้มีพระภาคแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ลูกคนที่อยู่ในครรภ์ของหม่อมฉันนี้จะเป็นอย่างใด เป็นหญิงก็ตาม ชายก็ตาม ย่อมถึงพระผู้มีพระภาคพร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงจำข้าว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต’

ครั้งหนึ่ง(ครั้งที่ ๒) พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เกสภาวัน สถานที่ให้อภัยหมู่นี้อ เขตกรุงสุมารคิระ แคว้นกัคคะนี้ เวลานั้น แม่หม่อมเราใส่สะเอวพาเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวัตตแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ‘ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โพธิราชกุมารพระองค์นี้ ย่อมถึงพระผู้มีพระภาค พร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงจำโพธิราชกุมารนั้นว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต’

สัณฺฑชิกาบุตรเพื่อนรัก แม้ครั้งที่ ๓ เรานี้ย่อมถึงพระผู้มีพระภาคพร้อมทั้งพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงจำหม่อมฉันว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต” ดังนี้แล

โพธิราชกุมารสูตรที่ ๕ จบ

พระสูตรและอรรถกถา แปล มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์
เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๒ พ.ศ.๒๕๒๕ หน้า ๑๓๔- ๑๔๐

อรรถกถาโพธิราชกุมารสูตร

โพธิราชกุมารสูตรมีคำเริ่มต้นว่า ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้:-

ในสูตรนั้น บทว่า โภกนโท ความว่า ดอกปทุมท่านเรียกว่า โภกนท. ก็ปราสาทอันเป็นมณฑลนั้น ท่านสร้างแสดงให้เหมือนดอกปทุมที่มองเห็นอยู่ เพราะฉะนั้น จึงถึงการนับว่า โภกนทปราสาท.

แผ่นบันไดชั้นแรก ท่านเรียกว่า บันไดชั้นสุดท้าย ในคำว่า ยาว ปจฺฉิมโสปานกเพวรา น. บทว่า อทฺทสา โข ความว่า ผู้ที่ยืนอยู่ที่ซุ้มประตูนั้นแล เพื่อต้องการดู ก็เห็นแล้ว. บทว่า ภควา ตฺวณฺเห อโหสิ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรำพึงอยู่ว่า พระราชกุมารทรงกระทำสักการะใหญ่นี้ เพื่อประสงค์อะไรหนอ จึงทรงทราบว่า ทรงกระทำเพราะปรารถนาพระโอรส. ก็พระราชกุมารนั้นไม่มีโอรสทรงปรารถนาพระโอรส ได้ยินว่า ชนทั้งหลาย กระทำอธิการ การกระทำที่ยิ่งใหญ่ แต่พระพุทธเจ้าทั้งหลาย จึงจะได้สิ่งดังที่ใจปรารถนา ดังนี้. พระองค์ทรงกระทำความปรารถนาว่า ถ้าเราจักได้บุตร ไซ้ริ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จักทรงเหยียบแผ่นผ้าน้อยของเรา ถ้าเราจักไม่ได้ ก็จักไม่ทรงเหยียบ จึงรับสั่งให้ลาดผ้าไว้. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรำพึงว่า บุตรของพระราชนัดดบังเกิดหรือไม่หนอ แล้วทรงเห็นว่า จักไม่บังเกิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า ได้ยินว่า ในปางก่อน พระราชานั้น ทรงอยู่ในเกาะแห่งหนึ่ง ทรงกินลูกนก ด้วยมีฉันทะเสมอกัน. ถ้าหากมาตุคามของพระองค์จะพึงมีจิตเป็นอย่างอื่นไซ้ริ ก็จะได้บุตร แต่คนทั้งสอง มีฉันทะเสมอกัน กระทำบาปกรรมไว้ ฉะนั้น บุตรของเขาจึงไม่เกิด ดังนี้. แต่เมื่อ

อรรถกถาโพธิราชกุมารสูตร

๑๓๕

เราเหยียบผ้า พระราชกุมารก็จะถือเอาผิดได้ว่า เสียงเล่าสือกันในโลกว่า บุคคล
ทำอธิการแต่พระพุทธรเจ้าทั้งหลายแล้ว ย่อมจะได้สิ่งที่ตนปรารถนาแล้ว ๆ
เราเองได้กระทำอธิการเสียมากมายด้วย เราก็ไม่ได้บุตรด้วย คำเล่าสื่อนั้นไม่
จริง. แม้พวกเดียรัจฉานทั้งหลายก็จะติเตียนว่า ชื่อว่า สิ่งที่ไม่ควรทำของสมณะ
ทั้งหลายไม่มี พวกสมณะเหยียบย่ำผ่านน้อยเที่ยวไป ดังนี้. และเมื่อเหยียบไป
ในบัดนี้ ภิกษุเป็นอันมากเป็นผู้จิตของคนอื่น ภิกษุเหล่านั้น ทราบว่าควร
ก็จักเหยียบ ที่ทราบว่าจะไม่ควรก็จักไม่เหยียบ ก็ในอนาคตก็นับเป็นนัยน้อยชน
ทั้งหลายจักไม่รู้อนาคต. เมื่อภิกษุเหล่านั้นเหยียบ ถ้าสิ่งที่เขาปรารถนา สำเร็จ
ใช้ร้ ชื่อนั้นก็จักว่าเป็นความดี ถ้าไม่สำเร็จ พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรง
ปรารถนาจะเหยียบจึงทรงนิ่งเสีย ด้วยเหตุเหล่านั้น คือ พวกมนุษย์ จักมีความ
เกือตรอนในภายหลังว่า แต่ก่อนบุคคลกระทำอธิการแก่ภิกษุสงฆ์ ย่อมจะได้สิ่ง
ที่ปรารถนาแล้ว ๆ การทำนั้น บัดนี้ หาได้ไม่ ภิกษุทั้งหลายที่ปฏิบัติบริบูรณ์
เห็นจะเป็นพวกภิกษุเหล่านั้น ภิกษุพวกนี้ ย่อมไม่อาจปฏิบัติให้สมบูรณ์ ดังนี้.
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงบัญญัติสิกขาบทว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึง
เหยียบผืนผ้าน้อย.^๑ แต่เมื่อภิกษุทั้งหลายไม่ก้าวล่วงบทบัญญัติ เพื่อความเป็น
มงคล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงวางอนุบัญญัติเพื่อให้เหยียบได้ว่า ดูก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ฤดูหีส์ต้องกำรงมกลเราอนุญาตเพื่อความเป็นมงคล แก่ฤดูหีส์
ทั้งหลาย ดังนี้.^๒

บทว่า ปจฺฉินฺม ขนฺตํ ตถาคโธ อปฺโลเกติ ความว่า พระเถระกล่าว
หมายเอาเหตุที่ ๓ ในบรรดาเหตุที่กล่าวแล้ว. ท่านกล่าวคำว่า น โข สุเขน สุขํ
เพราะเหตุไร. ท่านสำคัญอยู่ว่า ชะรอยพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ยังมีความสำคัญ
ในกามสุขัลลิกานุโยค จึงไม่ทรงเหยียบ เพราะฉะนั้น แม้เรา ก็จักมีฉันทะเสมอ

๑. วิ. ๔/๒๖๗ ๗/๔๘

๒. วิ. ๔/๒๖๘ ๗/๔๘

๑๓๖ ปณฺณจสุทฺถํ อรรถกถามัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสกํ

ด้วยพระศาสดา ดังนี้ จึงกล่าวอย่างนั้น. บทว่า โส โข อหํ เป็นอาทิ
บันทึกพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในมหาสัจจะ^๑ จนถึง ยาว รตฺติยา
ปจฺจิเม ยามะ. ต่อจากนั้น พึงทราบโดยนัยที่กล่าวไว้ในปาสราสีสูตร^๒ ตั้ง
แต่ ปณฺจวคฺคิยานํ อาสวภุขยา.

บทว่า องฺกุสฺสคณฺเห สิปฺเป ได้แก่ คิลปะของผู้ถือขอ. บทว่า
กุสฺสโต อหํ ความว่า เราเป็นผู้ฉลาด. ก็กุมารนี้ เรียนคิลปะในสำนักของ
ใคร. บิดาเรียนในสำนักของปู่ กุมารนี้ก็เรียนในสำนักบิดา.

ได้ยินมาว่า ในพระนครโกสัมพี พระราชาพระนามว่า ปรัณตะปะ
ทรงครองราชย์อยู่. พระราชมเหสีมีพระครรภ์แก่ทรงนั่งห่มผ้ากัมพลมีสีแดง
ผิงแดดอ่อนอยู่กับพระราชที่ชายพระตำหนัก. มีนกหัสติลิงค์ตัวหนึ่ง สำคัญว่า
เป็นชันนโอบินมาโอบเอา (พระนาง) ไปทางอากาศ. พระนางเกรงว่านกจะ
ทิ้งพระองค์ลง จึงทรงเงือบเสี่ยงเสีย. นกนั้นพาพระนางไปลงที่ค้ำคบไม้ ณ เจริง
เขาแห่งหนึ่ง. พระนางจึงตบพระหัตถ์ทำเสียงดังขึ้น. นกก็ตกใจหนีไปแล้ว
พระนางก็หลุดพระโอโรสบนค้ำคบไม้นั้นนั้นแล. เมื่อฝนตกลงมาในกลางคืน.
เวลายามสาม พระนางจึงเอาผ้ากัมพลห่มประทับนั่งอยู่. และในที่ที่ไม่ไกลเชิงเขา
นั้น มีคาบสรูปหนึ่งอาศัยอยู่. ด้วยเสียงร้องของพระนางนั้น คาบสจึงมายัง
โคนไม้เมื่ออรุณขึ้น ถ้ามพระนางถึงชาติ แล้วพาตบันไดให้นางลงมา พาไป
ยังที่อยู่ของตนให้ดื่มข้าวยาคุ. เพราะทารกถือเอาฤดูแห่งเมฆและฤดูแห่งภูเขา
เกิดแล้ว จึงตั้งชื่อว่า อุเทน. พระคาบสหาผลไม้มารเลี้ยงดูชนทั้ง ๒. วันหนึ่ง
พระนางกระทำการต้อนรับในเวลาตบสลับ แสดงมารยาของหญิงทำคาบสให้
ถึงสี่สัปดาห์แล้ว. เมื่อคนเหล่านั้นอยู่ร่วมกัน กาลเวลาผ่านไป พระเจ้าปรัณตะปะ

๑. ม. ๑/๒๔๔ ๑๒/๒๓๔

๒. ม. ๑/๒๑๖ ๑๒/๒๓๑

อรรถกถาโพธิราชกุมารสูตร

๑๓๗

สวรรคตแล้ว. คาบสแห่งนักษัตรในเวลารাত্রีก็นับว่าพระราชาสวรรคต จึงถามว่า พระราชาของท่านสวรรคตแล้ว ต้องการจะให้บุตรของท่านอยู่ในที่นี้หรือ หรือจะให้ยกฉัตรในราชสมบัติของพระบิดา. พระนางจึงเล่าความเป็นมาทั้งหมดตั้งแต่ต้นมาแก่พระโอรสทราบ ว่า พระโอรสต้องการจะยกเศวตฉัตรของพระบิดา จึงบอกแก่คาบส. ก็คาบสรู้วิชาจับช้าง. ถามว่าวิชานั้นคาบสได้มาแต่ไหน. ตอบว่า ได้มาแต่สำนักท้าวสักกะ. ได้ยินว่า ในกาลก่อนท้าวสักกะเสด็จมาบำรุงคาบสนั้น ได้ถามว่า พระคุณเจ้าลำบากด้วยเรื่องอะไรบ้าง. พระคาบสจึงทูลว่า มีอันตรายเกี่ยวกับช้าง. ท้าวสักกะจึงประทานวิชาจับช้างและฝึกแก่คาบสนั้น ตรัสสอนว่า เมื่อต้องการจะให้ช้างหนึ่งจัตติคสายนี้แล้วร้ายโสลกนี้ เมื่อมีความประสงค์จะให้ช้างมา ก็จงร้ายโสลกนี้ ดังนี้. คาบสจึงสอนคิลปะนั้นแก่กุมาร. พระกุมารนั้นขึ้นต้นไม้ไทรต้นหนึ่ง เมื่อช้างทั้งหลายมาแล้ว ก็คิลคิลร้ายโสลก. ช้างทั้งหลายกลัวหนีไปแล้ว. พระกุมารทราบอานุภาพของคิลปะ วันรุ่งขึ้นจึงประกอบคิลปะเรียกช้าง. ช้างที่เป็นจำฝูงก็มาน้อมคอเข้าไปใกล้. พระกุมารขึ้นคอช้างแล้วเลือกช้างหนุ่ม ๆ ที่พอจะรบได้ แล้ว ถือเอาผ้ากัมพลและพระธำมรงค์ไปให้มารดาบิดาออกไปโดยลัดับ เข้าไปยังหมู่บ้านนั้น ๆ รวบรวมคนบอกว่า เราเป็นโอรสของพระราชา ต้องการสมบัติจึงได้มา แล้วไปล้อมพระนครไว้แจ้งว่า เราเป็นโอรสของพระราชาขอท่านทั้งหลายจงมอบฉัตรแก่เรา เมื่อพวกเขาไม่เชื่ออยู่ ก็แสดงผ้ากัมพลและพระธำมรงค์ให้ดู ได้ยกฉัตรขึ้นครองราชย์แล้ว. พระราชานั้นมีพระทัยใส่แต่ช้าง เมื่อเขาทูลว่าที่ตรงโน้นมีช้างงาม ก็ทรงเสด็จไปจับ. พระเจ้าจันตปัชโชตทรงดำริว่า เราจักเรียนคิลปะในสำนักของพระเจ้าอุเทนนั้น จึงรับสั่งให้ประกอบช้างไม้ขึ้น จักให้ทหารนั่งอยู่ภายในช้างไม้นั้น พอพระราชานั้นเสด็จมาเพื่อทรงจับช้าง ก็ถูกจับได้ ส่งพระธิดาไปเพื่อเรียนคิลปะจับช้างในสำนัก

๑๓๘ ปปัญจสูตรนี้ อรรถกถาัมชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก

ของพระราชา. พระองค์ได้สำเร็จสังวาสกันกับพระธิดานั้น แล้วพากันหนีไป
ยังพระนครของพระองค์. พระโพธิราชกุมารนี้ทรงเกิดในพระครรภ์ของพระ-
ธิดานั้น จึงได้เรียนศิลปะ (มนต์) ในสำนักของพระชนกของพระองค์.

บทว่า ปธานียุงฺคานิ ความว่า ความเริ่มตั้ง ท่านเรียกว่า ปธานะ
(ความเพียร). ความเพียรของภิกษุนี้มีอยู่ เหตุนี้ภิกษุนี้ ชื่อว่า ปธานียะ
ผู้มีความเพียร. องค์แห่งภิกษุผู้มีความเพียร เหตุนี้ ชื่อว่า ปธานียังคะ.
บทว่า สทฺธโธ ได้แก่ ผู้ประกอบด้วยศรัทธา. ศรัทธาธรรมนี้มี ๔ ประการ คือ
อาคมณศรัทธา ๑ อธิคมณศรัทธา ๑ โอกัปปนศรัทธา ๑ ปสาทศรัทธา ๑.
ในบรรดาศรัทธา ๔ อย่างนั้น ความเชื่อต่อพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ ชื่อว่า
อาคมณศรัทธา เพราะมาแล้วจำเดิมแต่ตั้งความปรารถนา. ชื่อว่า อธิคมณศรัทธา
เพราะบรรลุแล้วด้วยการแทงตลอดแห่งพระอริยสาวกทั้งหลาย. ความปลงใจ
เชื่อโดยความไม่หวั่นไหวเมื่อเขากล่าวว่า พุทฺธโธ ธมฺโม สงฺโฆ ชื่อว่า
โอกัปปนศรัทธา. ความบังเกิดขึ้นแห่งความเลื่อมใส ชื่อว่า ปสาทศรัทธา.
ในที่นี้ประสงค์เอาโอกัปปนศรัทธา. บทว่า โพธิ ได้แก่ มัคคญาณ ๔. บุคคล
ย่อมเชื่อว่า พระตถาคตทรงแทงตลอดมัคคญาณ ๔ นั้นดีแล้ว. อนึ่ง คำนี้เป็น
ยอดแห่งเทศนาที่เดียว. ก็ความเชื่อในพระรัตนะทั้ง ๓ ท่านประสงค์เอาแล้ว
ด้วยองค์นี้. คือ ผู้ใดมีความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าเป็นต้น อย่างแรงกล้า
ปธานวิริยะของผู้นั้น ย่อมสำเร็จ. บทว่า อปฺปปาปาโธ ได้แก่ ความไม่มีโรค.
บทว่า อปฺปปาตงฺโก ได้แก่ ความไม่มีทุกข์. บทว่า สมเวปากินิยา ความว่า
มีวิปากเสมอกัน. บทว่า คหณิยา ได้แก่ เตโชธาตุ อันเกิดแต่กรรม. บทว่า
นาตีสีตาย นาจุจฺจุฬาย ความว่า ก็ผู้มีธาตุอันเย็นจัด ก็กลัวความเย็น
ผู้มีธาตุอันร้อนจัด ก็กลัวความร้อน. ความเพียรของคนเหล่านั้นจะไม่สำเร็จ.
จะสำเร็จแก่ผู้มีธาตุเป็นกลาง ๆ. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า มชฺฌิมาย

อรรถกถาโพธิราชกุมารสูตร

๑๓๕

ปธานกุขมมาย. บทว่า ยถาภูตํ อตฺตตานํ อาวิกตฺตา ความว่า ประกาศโทษ
ใช้คุณของตนตามเป็นจริง. บทว่า อุตฺยตฺตคามินียา ความว่า สามารถเพื่อ
จะถึง คือ จะกำหนดถึงความเกิดและความดับ. ด้วยคำนี้ท่านกล่าวถึง
อุตฺยัพพยญาณอันกำหนดลักษณะ ๕๐. บทว่า อริยาย ได้แก่ บริสุทธํ. บทว่า
นิพฺพุเพธิกาย ความว่า สามารถชำระรกกองโลภเป็นต้นได้ในกาลก่อน. บทว่า
สมฺมาทูกุขกฺขมคามินียา ความว่า ให้ถึงความสิ้นไปแห่งทุกข์ที่จะต้องทำให้
สิ้นนั้น เพราะละกิเลสทั้งหลายเสียได้ด้วยศตกัปหาน. ด้วยบทเหล่านี้ทั้งหมด
ตรัสวิสัชนาปัญญาอย่างเดียว ด้วยประการฉะนี้. จริงอยู่ ความเพียรย่อมไม่
สำเร็จแก่ผู้มีปัญญาทราม. อนึ่ง ด้วยคำนี้พึงทราบว่ องค์แห่งภิกษุผู้มีความ
เพียรทั้งห้าเป็นโลกียะเท่านั้น.

บทว่า สายมนุสฺสิญฺโฐ ปาโต วิสตมธิกจฺจนฺติ สอนตอนเย็น บรรลุ
คุณวิเศษในตอนเช้า ความว่า เมื่อพระอาทิตย์อัสดงตก ก็พราสอน พออรุณ
ขึ้นก็บรรลุคุณวิเศษ. คำว่า ปาตมนุสฺสิญฺโฐ สายํ ความว่า พออรุณขึ้น ก็
พราสอน ในเวลาพระอาทิตย์อัสดงตกก็บรรลุคุณวิเศษ. ก็แลพระเทศนา
ท่านกล่าวด้วยสามารถแห่งในยบุคคล. จริงอยู่ ในยบุคคลแม้มีปัญญาทรามก็
บรรลุอรหัตต์ได้โดย ๗ วัน. มีปัญญากล้าแข็ง โดยวันเดียว. พึงทราบคำที่
เหลือด้วยสามารถแห่งปัญญาพอกกลาง ๆ. บทว่า อโห พุทฺโธ อโห ธมฺโม
อโห ธมฺมสฺส สุวากฺขาตตา ความว่า เพราะ ภิกษุ ให้อาจารย์บอกกัมมัฏ-
ฐานในเวลาเช้า ในตอนเย็นบรรลุอรหัตต์ เพราะความที่ธรรมของพระพุทธเจ้า
ทั้งหลายมีคุณโอฬาร และเพราะความที่พระธรรมอันพระพุทธเจ้าตรัสดีแล้ว
ฉะนั้น เมื่อจะสรรเสริญจึงกล่าวอย่างนั้น. บทว่า ยตฺตฺร หิ นาม เป็นนิบาต
ใช้ในอรรถว่า นาคัจจรรยํ. บทว่า กุจฺจนฺติ ได้แก่ สัตว์ที่ใกล้จุติ. บทว่า
โย เม อโย ภนฺเต กุจฺจนฺติโต ความว่า ก็สละยอมเป็นอันถือเอาแล้วด้วย

๑๔๐ ปปัญจสูทนี อรรถกถาัมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์

อาการอย่างนี้หรือ. ยังไม่เป็นอันถือเอาแล้ว. ธรรมจากการถึงสรณะด้วยจิตตกะ
 ย่อมไม่มี. ส่วนการรักษาย่อมปรากฏเฉพาะแล้ว. ภายหลังมารดาบิดา ได้เตือน
 กุมารนั้นให้ระลึกได้ว่า ดูก่อนลูก เมื่ออยู่ในครรภ์ก็ให้ถือเอาสรณะนั้น ดังนี้
 เมื่อเวลาแก่ และพระกุมารนั้น ก็กำหนดได้แล้ว ยังสติให้เกิดขึ้นว่า เราเป็น
 อุบาสกถึงสรณะแล้ว ดังนี้ ในกาลใด. ในกาลนั้น ย่อมชื่อว่า ถือสรณะ
 แล้ว. คำที่เหลือในที่ทั้งปวงต้นทั้งนั้นแล.

จบอรรถกถาโพธิราชกุมารสูตรที่ ๕

